ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume 12 Issue 4, August 2020

DOI Number: 10.9737/hist.2020.907

Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş Tarihi: 23.05.2020 Kabul Tarihi: 10.07.2020

Atıf Künyesi: Asil Kaya, "Demokrat Parti Dönemi'nde Devletçilikten Kopuş Bağlamında Petrol Kanunu ve Amerika'nın Etkisi", *History Studies*, 12/4, Ağustos 2020, s. 1973-1998.

Demokrat Parti Dönemi'nde Devletçilikten Kopuş Bağlamında Petrol Kanunu ve Amerika'nın Etkisi

Petroleum Law in the Context of Breaking from Statism in DP Period and the Effect of America

Dr. Asil Kaya

ORCID No: 0000-0003-2593-5622

İzmir Büyükşehir Belediyesi

Öz: 19. yüzyılda petrol yataklarının keşfedilmesiyle önem kazanan petrol politikası, Osmanlı Devleti'nde "imtiyaz"lar yoluyla yürütülmüştür. Cumhuriyet Dönemi'nde ekonomik alanda "devletçi" anlayışın giderek güç kazanması, petrol politikasını da etkilemiş ve hükümetin petrol üzerindeki hakimiyetini arttırıcı düzenlemeler yapılmıştır. Benzer düzenlemeler İkinci Dünya Savaşı sürecinde de gerçekleştirilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin dış politikadaki tercihleri, yeni bir sürecin kapısını aralarken, "devletçi" anlayışın ekonomi üzerindeki hakimiyetinde gevşemeler gözlenmiştir. Ekonomideki gevşeme süreci, DP'nin iktidara gelmesiyle birlikte "devletçilikten kopuş"a yönelmiştir. Devletçilikten kopuş, petrol politikasına da sırayet etmiştir. Devletin mutlak hakimiyeti altında bulunan petrol politikası, DP'nin iktidara gelmesinden sonra "liberal" akımın etkisi altına girmiştir.

12 Kasım 1952'de yayınlanan Bakanlar Kurulu Kararnamesi'yle petrol politikasında liberalleşme yolunda ilk somut adım atılırken, 7 Mart 1954'te kabul edilen kanunla "devletçilikten kopuş" resmileştirilmiştir.

DP Dönemi'nde petrol politikasında yaşanan dönüşümün incelendiği bu çalışmada, dönüşüme yol açan dinamikler irdelenmiştir. Petrol politikasındaki dönüşümde hükümetin siyasi tercihleri kadar ABD'nin uluslararası politikalarının da etkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Bu çalışmanın kaynakçasında arşiv belgeleri, resmî ve süreli yayınlar ile konu hakkında yazılmış telif eserler önemli yer tutmaktadırlar.

Anahtar Kelimeler: ABD, Demokrat Parti, Devletçilik, Petrol, Petrol Kanunu.

Abstract: The petroleum policy, which gained importance with the discovery of petroleum deposits in the 19th century, was carried out in the Ottoman State through "concessions". The increasing power of the "statist" approach in the economic area in the Republican Period also affected the petroleum policy and arrangements were made to increase the government's dominance over the petroleum. Similar arrangements were made during the Second World War.

Choices of Turkey in foreign policy in the aftermath of the Second World War, while has opened the door to a new process, loosening has been observed in the domination of the "statist" approach over the economy. Relaxation process in the economy, turned into a "break from statism" with DP coming to power. Breaking from statism has spread to petroleum policy too. The petroleum policy, which is under the absolute domination of the state, came under the influence of the "liberal" movement after the DP came to power.

While taking the first concrete step towards liberalization in petroleum policy through the Decree of the Council of Ministers published on 12 November 1952, with the law adopted on 7 March 1954, the "break from statism" was officialized.

In this study, in which the transformation in petroleum policy during the DP Period was examined, the dynamics leading to the transformation were examined. It was concluded that on the transformation in petroleum policy the political preferences of the government as well as the international policies of the USA also had an impact. In the bibliography of this study, archive documents, official and periodicals and copyrighted works on the subject have an important place.

Keywords: USA, Democratic Party, Statism, Petroleum, Petroleum Law.

Giriş

Edwin L. Drake'nin 27 Ağustos 1859'da, Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) Pensilvanya eyaletinde petrol yatağını keşfetmesi¹ ve kısa bir süre sonra rafinaj yöntemiyle² petrolün kullanım alanının genişletilmesi, dünya tarihi açısından büyük önem arz etmektedir. Zira bu gelişmeler, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren önemli bir enerji kaynağı olarak beliren petrolün, özellikle 20. yüzyıldaki siyasi, ekonomik, diplomatik ilişkilerin belirleyici unsuru haline gelmesinin ilk aşamaları olmuştur.

Petrol rafinerisi ve nakliyesine yönelik yatırımlarıyla dünya petrol piyasasına yön veren isim olan John Davidson Rockefeller tarafından 1870 yılında kurulan Standard Oil Of Ohio'nun³ 1911 yılında dağıtılmasıyla "Büyük Rekabetler Çağı" başlamıştır.⁴ Bu dönemde ülkeler arasındaki petrol rekabetinin artması, "merkez" ülkelerin, "yarı – çevre" ve "çevre" konumundaki ülkelerle⁵ arasındaki ilişkileri yeniden şekillendirmiştir.

Hiç kuşku yok ki yeniden şekillenen bu ilişkiler, Osmanlı Devleti'ne sirayet etmiştir. Dolayısıyla Osmanlı Dönemi'nde uygulanan petrol politikası da bu çerçevede değerlendirilmelidir.

Uluslararası konjonktür, Cumhuriyet'in kuruluş sürecindeki petrol politikalarında da etkili olmuştur. Ancak ilerleyen süreçte "ekonomik konjonktür" petrol politikasında daha belirgin hale gelmiştir. Nitekim Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) "devletçi"lik ilkesini ikamet etmesiyle birlikte petrol politikası, devletin hakimiyeti altına girmiştir. Bu hakimiyet, CHP iktidarı boyunca devam etmiştir.

¹ Daniel Durand, *Milletlerarası Petrol Politikası*, çev. Ahmet Angın, Kitapçılık Yayınları, İstanbul 1966, s.25; Cavat Eyüb Taşman, "Türkiye ve Petrol", *Maden Tetkik ve Arama Dergisi (MTAD)*, C.8, 1937, s.9.

² Rafinaj yöntemi, bir maddenin arıtılarak ya da işlenerek daha kullanışlı hale getirilmesini ifade etmektedir.

³ Münir Cerid, *Petrol Emperyalizmi*, Başnur Matbaası, Ankara 1965, s.12.

⁴ Durand, *age*, s.27.

⁵ "Merkez", "yarı çevre" ve "çevre" deyimleri, "Modern Dünya Sistemi Kuramı"nı öne süren Wallerstein'e aittir. Kuram hakkında detaylı bilgi için Bkz. Immanuel Wallerstein, *Modern Dünya Sistemi*, C.1.-2., çev. Latif Boyacı, Bakış Yayınları, İstanbul 2005.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyetler Birliği (SSCB) arasındaki rekabetin de etkisiyle uluslararası konjonktür, ekonomik alanda liberalleşme eğilimlerine yol açsa da petrol politikasında “devletçi” anlayış devam etmiştir.

14 Mayıs 1950’de iktidara gelen Demokrat Parti’nin (DP) hem sahip olduğu liberal eğilimi petrol faaliyetleri üzerinde uygulama düşüncesi, hem de aynı dönemde Ortadoğu’da petrol konusunda yaşanan gelişmeler, Türkiye’nin petrol politikasının yeniden şekillenmesinde yol açmıştır. Nihayetinde hükümet, petrol politikasında “liberalizm”e yönelirken, bu yönde çıkarılan kanunlar “devletçilik”ten kopuşu simgesi haline gelmiştir.

1. Osmanlı Dönemi’nde Petrol Politikası

1861 yılında padişah Abdülaziz’in talimatıyla hazırlanan “*Maadin Nizamnamesi*”,⁶ Osmanlı Dönemi’nde yeraltı kaynaklarına dair atılan ilk önemli adım olmuştur. Petrolde hareketliliğin başlaması ise II. Abdülhamit Dönemi’ne rastlamaktadır.

19. yüzyılda Osmanlı Devleti’nin dışa bağımlı ekonomik yapısı ve gerekli teknik donanım ve gelişmişlik düzeyinden mahrum bulunması, petrol politikasını şekillendiren faktörlerdir. Bunlar, Osmanlı Devleti hudutlarındaki petrol rezervlerinin imtiyaz yoluyla işletilmesini kaçınılmaz kılmaktaydı.⁷ Petrol faaliyetlerinde imtiyazın yöneticilere yakın kimselere verilmesi, bu imtiyazların daha sonra yabancı sermayeye satılması veya devredilmesi, petrol politikasının uygulama safhasındaki en bilindik yöntemlerdir.

Başgöl’ün aktardığına göre Osmanlı Devleti’nde ilk petrol imtiyazı, 1883 yılında Tahsin Paşa’ya verilmişse de söz konusu imtiyazın henüz uygulanmadan sonuçsuz kalmıştır.⁸ Bir diğer imtiyaz ise 1889 yılının Haziran ayında Ahmet Necati Bey’e verilmiştir.⁹ Ancak Ahmet Necati Bey, bu imtiyazı daha sonra bir Alman-İngiliz şirketine devretmiştir.¹⁰ Yapılan çalışmaların istenilen sonucu vermemesi nedeniyle İskenderun yakınlarındaki Çengen Köyü’nde¹¹ sürdürülen petrol faaliyetleri akamete uğramıştır. Her ne kadar istenilen sonucu vermemiş olsa da petrol arama faaliyetlerinin başlatılması ve sürdürülmesi nedeniyle, Osmanlı Devleti’nde petrol politikasında ilk ciddi faaliyetlerin 1889’da başladığı söylenebilir.

Hicrî 21 Rebiülahir 1314 (28 Eylül 1896) tarihli “*Maadin Mukavelesi*” gereğince Gelibolu Sancağı Şarköy kazasındaki kömür ve petrol madenleriyle ilgili imtiyazın Sadrazam Halil Rıfat Paşa’ya verilmesi,¹² Osmanlı Devleti’ndeki bir diğer imtiyaz girişimidir.

Ayrıca arşivlerde “*Erzurum’a bağlı Tercan kazası Pulk köyündeki petrol ve neft madenleri imtiyazının Alman Şarl Rayzer’e ihalesine dair şartname*”nin¹³ bulunması, imtiyazın doğrudan doğruya yabancı sermayeye verilebildiğini göstermektedir.

⁶ Yavuz Haykır – Özkan Demir “6326 Sayılı Petrol Kanunu ve Demokrat Parti Dönemi Petrol Politikası”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (SUTAD)*, C.41, 2017, s.253.

⁷ Osmanlı Devleti’nin izlediği petrol politikası hakkında detaylı bilgi için Bkz. Fatih Başgöl, *Osmanlı Coğrafyasında Petrol Alanları, Çıkarılması, İşletilmesi, İmtiyazları ve Ekonomide Değerlendirilmesi (1876 – 1914)*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2018.

⁸ *Agt*, s.46.

⁹ BOA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi) *İrade – Meclis-i Mahsus Evrakı*, (BOA. İ. MMS), 105/4493, 12.06.1889 (14.Ş.1306)

¹⁰ Başgöl, *agt*, ss.47 – 48.

¹¹ Nadir Yurtoğlu, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Petrol Arama Politikaları (1923 – 1950)”, *Gazi Akademik Bakış*, C.10, S.20, 2017, s.146.

¹² BOA *İrade- İmtiyazat ve Mukaveleat Evrakı (BOA. İ. İMT)*, 2/13, 29.09.1896 (21.R.1314)

¹³ BOA Yıldız – Orman, *Maadin ve Ziraat Maruzatı Evrakı (BOA Y. PRK.OMZ)* 2/22, 19.07.1898 (29.S.1316)

"*European Petroleum Company*" adlı petrol şirketi adına Mürefte ve Şarköy mıntıklarında araştırma yapan Adiyaseviç tarafından hazırlanan raporun 1900 yılında yayınlanması, ertesi yıl Thomas English'in aynı bölgede elde ettiği bulguların Quartely Journal Geol. Society'de yayınlanması,¹⁴ petrol konusunda bu dönemdeki diğer önemli gelişmelerdir.

II. Abdülhamit Dönemi'nde izlenen petrol politikası, İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde de aynı şekilde devam etmiştir. 1912 yılında İngiliz – Alman ortaklığıyla kurulan¹⁵ Turkish Petroleum Company, 1914 yılının Mayıs ayında Mezopotamya'da petrol imtiyazı talep etmiştir.¹⁶

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle bu imtiyaz girişimi sonuçsuz kalırken,¹⁷ savaş sonrası ortaya çıkan güç dengesi, petrol bakımından zengin olan bölgelerin geleceğinde etkin rol oynamıştır.

2. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Petrol Politikası

Birinci Dünya Savaşı'nın şiddeti ve yaşanan toprak kayıpları, Osmanlı Devleti'ndeki petrol faaliyetlerini doğrudan doğruya etkilemiştir. Savaş süresince petrol sahalarının yoğun bulunduğu bölgelerle ilgili tartışmalar, 1920 Nisan'ında toplanan San Remo Konferansı'nda gündeme gelmiş ve Irak'taki petrol sahalarının Turkish Petroleum Company'e verilmesi kararlaştırılmıştır. ABD'nin itirazları, tartışmanın sürmesine neden olmuşsa da süreç, Standart Oil ile Turkish Petroleum Company'nin 1922 yılının Temmuz ayında anlaşmalarıyla sonuçlanmıştır.¹⁸

1918-1923 yılları arasında petrol arama faaliyetleri kısmen İtilaf Devletleri'nin, kısmen de Kuva-yı Milliye'nin destek ve gözetimiyle yürütülmüştür.¹⁹

Gerek Milli Mücadele Dönemi'nde ve gerekse Cumhuriyet'in ilk yıllarında petrol politikaları, 26 Mart 1322 (8 Nisan 1906) tarihli Maden Nizamnamesi'ne göre sürdürülmüştür.²⁰ Lozan Görüşmesi'nin kesintiye uğradığı süreçte yeniden gündeme gelen "*Doğu Anadolu Demiryolları'na Dair Kanun*" (Chester Projesi) da söz konusu nizamname çerçevesinde ele alınmış, 9 Nisan 1923 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) oy çokluğuyla kabul edilmiştir.²¹ Görünürde demiryolu projesi olan Chester Projesi, uygulanacağı alandaki petrol kaynaklarını da yakından ilgilendirmekteydi. Hatta projenin asıl amacının petrol kaynaklarıyla ilintilini olduğu söylenebilir. Zira kanuna göre inşa edilecek demiryolunun her iki yanındaki 20 kilometrelik alanda maden arama ve işletme hakkı 99 yıllığına projeyi gerçekleştirecek olan The Ottoman–American Development Company'e ait olacaktı.²²

Chester Projesi, Lozan Görüşmesi'nde gündeme gelen Musul Sorunu'yla da yakından ilgilidir. Nitekim The Ottoman–American Development Company'nin sermayedarları arasındaki güç savaşı,²³ Musul Sorunu'nun sürüncemeye bırakılmasıyla gün yüzüne çıkmıştır. Musul'un Lozan Antlaşması'yla Türkiye hudutları dışında kalması, bölgedeki imtiyazın

¹⁴ Taşman, *agm*, s.11.

¹⁵ Şirket sermayesinin %50'si d'ARCY grubuna (İngiliz), %25'i SHELL'e (İngiliz) ve %5'i Deutsche Bank'a aittir.

¹⁶ Durand, *age*, s.64.

¹⁷ Haykır – Demir, *agm*, s.253.

¹⁸ Sevilay Özer, "Chester Projesi'nin Hâkimiyet-i Milliye Gazetesine Yansıması", *History Studies*, Ortadoğu Özel Sayısı, 2010, s.290.

¹⁹ Cevat E. Taşman, "Petrolün Türkiye'de Tarihçesi", *MTAD*, C.39, 1949, ss.16 – 17.

²⁰ Haykır – Demir, *agm*, s.254.

²¹ *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)*, D.1, C.29, İ.21, (09.04.1923), s.23.

²² Yahya Tezel, "Birinci Büyük Millet Meclisi Anti-Emperyalist miydi? Chester Ayrıcalığı", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.25, S.4, 1970, s.295.

²³ Özer, *agm*, s.296.

Turkish Petroleum Company’de kalacağı anlamına geldiğinden²⁴ Chester Projesi’nin sermayedarları, projeden çekilmeye başlamış ve şirket finansman krizi yaşamaya başlamıştır. Neticede proje, 18 Aralık 1923’te anlaşmanın feshedilmesiyle, uygulanamadan sona ermiştir.

Cumhuriyet Dönemi’nde petrol konusu, ulusal açıdan stratejik bir politika olarak benimsenmiştir. Petrol çıkması muhtemel yerlerde araştırma ve analiz çalışmaları yapılması hedeflenmiştir.²⁵ Bu hususta ilk olarak Lüksemburglu Dr. M. Lucius’un sözleşmeli olarak istihdam edilmiştir. 1925’te araştırmalara başlayan Lucius, Mürefte, Çıralı, Elmalı, Pulk, Hasankale, Katranlı, Neftik ve Boyabat bölgelerinde elde ettiği bulgular hakkında raporlar hazırladı. Taşman’a göre bu raporlar, adı geçen bölgelerde yapılacak diğer etütlerin öncüleri olması bakımından önemlidir.²⁶

12 Nisan 1925 tarihinde kabul edilen “*Maadin nizamnamesinin bazı maddeleri ile taşocakları nizamnamesinin tadiline dair kanun*”, Cumhuriyet Dönemi’nde yeniden şekillendirilmeye çalışılan petrol politikasının önemli adımlarından birisidir. Bu kanunla madenlerin hükümet veya Türk tüzel kişilikleri tarafından ortaklaşa yönetilmesi esas alınmıştır.²⁷ Söz konusu düzenleme, hükümetin stratejik önemi haiz madenleri kontrol etme gayretinin bir kanıtıdır. 25.01.1926 tarih ve 725 sayılı “*Petrol ve Benzin İnhisarı Hakkında Kanun*”²⁸ da benzer bir gayretin petrol özelindeki tezahürüdür.

Kanunla memleket içerisinde petrol ve benzin ticareti serbest bırakılırken, hükümet benzin ithalini bütünüyle kendi tekeline almıştır. Ayrıca petrol işletiminin hükümetin görevi olduğuna, hükümetin bu görevi tüzel kişiliğe sahip bir müdüriyet vasıtasıyla yürüteceğine hükmedilmiştir.²⁹

Hükümetin petrol üzerindeki hakimiyet çabaları, 24.03.1926 tarihli ve 792 sayılı “*Petrol Kanunu*”yla sistematik hale gelmiştir. Kanununun birinci maddesi,³⁰ Cumhuriyet Dönemi’nde belirlenen yeni petrol politikasında hükümetin mutlak hakimiyetini yansıtmaktadır. İkinci maddenin “B” bendinde yer alan “*Mütahharri bizzat hükümet olmadığı takdirde petrol madeninin fennen mahsus olan mahallerinde istikşaf-ı iptidaiye ve jeolojide bulunmak üzere beheri beş bin hektarı tecavüz etmeyen mahdud bir saha dahilinde bir sene müddetle ruhsatname ita ve istikşaf için tahsis olunan arazinin beher hektarı için mütahhariden şehri bir kuruş ardiye ücreti peşinen ahz olunur*” şeklindeki hükümle, özel teşebbüse de hareket alanı tanınmıştır.

1927 yılında Türkiye’de petrol konusunda yeni bir adım daha atılmıştır. Haykır ve Demir’in verdiği bilgiye göre hükümet 09.03.1927 tarihli kararnameyle petrol arama ve işletme faaliyetlerinin yüklü maliyetini karşılayabilmek amacıyla, ülkedeki petrol ve diğer madenlerin

²⁴ Tezel, *agm*, s.316.

²⁵ Yurtoğlu, *agm*, s.148.

²⁶ Taşman, *agm*, s.17.

²⁷ Nizamnamenin birinci maddesi şöyle düzenlenmiştir:

“*Maadin-i mekşufe veya metrukeden olup da Devletçe mukayyet olanlar ile ihaleleri münfesihi bulunan madenler, Hükümetçe ya doğrudan doğruya veya Türk olan eşhası hükmiye ile müştereken idare veyahut temettüatı safiyyeye Hükümetin iştiraki şartıyla sermayesinin lâakal yüzde elli biri Türkiye Cumhuriyeti tabaasına münhasır olan Türk Şirketlerine ihale olunur. Ancak bu yüzde elli bir miktarındaki Türk sermayesinin tamamına bir sene zarfında talip çıkmadığı takdirde noksanı Hükümet tarafından tediye edilir*”.

TBMMZC, D.2, C.17, İ.100, (12.04.1925), s.251.

²⁸ Petrol Kanunu hakkındaki görüşmelerin detayları için Bkz. TBMMZC, D.2, C.21, İ.45, (25.01.1926), ss.252 – 259.

²⁹ “Petrol ve Benzin İnhisarı Hakkında Kanun”, *Resmî Ceride*, 07.02.1926, S.291, ss.947 – 948.

³⁰ “Petrol Kanunu”, *Resmî Ceride*, 06.04.1926, S.341, s.1247.

tespit edilmesi ve de bir devlet kuruluşu tarafından işletilebilmesine hükmetmiştir. Bunun için gerekli sermayenin de Türkiye İş Bankası tarafından karşılanması öngörülmüştür.³¹

1929 yılında yaşanan ekonomik buhranın ardından Türk ekonomisinin peyderpey “devletçi” politikaya evrilmesi, petrol politikasında da benzer yönelime yol açmıştır.

3. Devletçiliğin Kabulünün Petrol Politikasına Yansımaları

17 Şubat 1923 tarihinde, İzmir’de toplanan I. Türkiye İktisat Kongresi’nin sonunda belirlenen esaslar, Cumhuriyet Dönemi’nde Türkiye’yi nispeten liberal politikaların uygulandığı bir ülke haline getirmiştir.

Liberal politikanın uygulanmasında Lozan Antlaşması’nın getirdiği ekonomik yükümlülüklerin de etkisi vardır. Antlaşma kapsamındaki Ticaret Sözleşmesi gereğince Türkiye, 24 Eylül 1928 tarihine kadar Britanya, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya’ya 1 Eylül 1916’daki Osmanlı gümrüklerini uygulayacağını garantisini vermiştir. Yani Türkiye, belirli istisnalar dışında “*yurda mal sokmaya ve yurttan mal çıkartmaya ilişkin yasakları kaldırmayı*” ve “*bunları yeniden koymamayı*” yükümlenmiştir.³² Bu durum, Türkiye’yi dış sermayenin faaliyetlerine açık bir konuma getirdiğinden dolayı Cumhuriyet’in ilk yıllarında hükümetler mecburen liberal eğilimli ekonomi politikası benimsemişlerdir.

Söz konusu yükümlülüğün 1928’de kalkması ve 1929 Ekim’inde dünyayı etkisi altına alan “*Büyük Buhran*”ın yarattığı ekonomik sarsıntı, Türkiye’yi ekonomide devletçi politikaya yöneltmiştir.

Bu dönemde Maliye Bakanı Saraçoğlu Şükrü Bey, gereğinden fazla yapılan ithalatın ve “*memleketin iktisadi istiklalini hasım olan düşman olan devletlerin*” spekülâtif söylemlerinin TL’nin hızla değer kaybetmesine neden olduğunu açıklarken,³³ Dönemin Başbakanı İsmet Paşa ise 12 Aralık 1930’da Milli Tasarruf Haftası nedeniyle yaptığı konuşmada “*Hükümet teşkilatının ve milli teşekküllerin iktisadın her sahasında müdahaleleri zaruri görünüyor... Biz hükümetin memleket iktisadiyatına her sahada müdahalesi ve teşkilatı ile hükümetin vazife ifa etmesi lazım geldiği esasını takip ediyoruz*”³⁴ diyerek “devletçi” anlayışın altyapısını hazırlıyorlardı.

Boratav’a göre “*Büyük Buhran*”la birlikte yaşanan gelişmeler, bir yandan özel sermayeye yönelik ölçsüz güvenin ilk kez sarsılmasına yol açarken, öte yandan o yıla kadar izlenen ekonomi politikasının bazı açmazlarını ortaya koyuyordu.³⁵

Türkiye’nin “devletçi” politikaya yönelmesinde ekonomik alanda yaşanan gelişmeler kadar siyasi alanda yaşanan gelişmeler de etkili olmuştur. 12 Ağustos 1930 tarihinde kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF), “liberal” politikaları ön plana çıkarırken, bu vasfıyla kendisini Cumhuriyet Halk Fırkası’nın (CHF) karşısında tanımlamıştı. Özellikle CHF iktidarının harcamalarını hedef alarak, ekonomi politikalarına karşı sert eleştirilerde bulunmuştu. Bu eleştiriler, CHF’nin o güne kadar tam olarak tanımlanmamış “devletçi” karakterini görünür hale getiriyordu. Ancak SCF ile CHF arasındaki bu tartışma, doğrudan doğruya teorik bir karakter taşımamıştır.

³¹ Haykır - Demir, *agm*, s.255.

³² Korkut Boratav, *100 Soruda Türkiye’de Devletçilik*, Gerçek Yayınevi, 1.Baskı, İstanbul 1974, s.22.

³³ TBMMZC, D.3, C.21, İ.3, B.82, (25.09.1930), s.17.

³⁴ “Başvekil ve Meclis Reisi birer nutuk söylediler”, *Cumhuriyet*, 13.12.1930, S.2372, s.4.

³⁵ Boratav, *age*, ss.49,76.

SCF'nin kısa sürede kazandığı kamuoyu desteği, CHF'nin ekonomide yeni atılımlar gerçekleştirmesi gerektiğini ortaya koydu. Nitekim bu gereklilik, CHF'nin ekonomide “devletçi” modele kararlı bir şekilde yönelmesinde etkili olmuştur.

SCF'nin 1930 yılının Aralık ayında kapatılmasından sonra CHF, devletçi modele daha ciddi biçimde eğilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, 1931 yılı Ocak'ında İzmir'de “*Fırkamızın takip ettiği program ... iktisadî noktai nazardan devletçidir. ... Bu istikametten yürüyeceğimizde ve muvaffak olacağımızda şüphe yoktur*”³⁶ diyerek “devletçilik”in CHF'nin programında yer alacağını işaretini vermiştir. Nihayetinde 10 Mayıs 1931 tarihli CHF 3. Kurultayı'nda kabul edilen programda “devletçilik”e yer verilerek,³⁷ devletçi anlayış parti programı aracılığıyla resmileştirilmiştir.³⁸

1932 yılının Ağustos ayında SSCB'nden getirilen Prof. Orlof başkanlığındaki heyetin kalkınma planı hazırlıklarına başlaması, Türkiye'de devletçi politikanın ilk uygulaması olarak kabul edilmektedir.³⁹ 17 Nisan 1934'te uygulamaya konulan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, bu çalışmaların ürünüdür.

1932 yılından itibaren devletçi politikayı somut olarak harekete geçiren ve böylece stratejik öneme sahip faaliyetlerde inisiyatif bütünüyle ele almaya çalışan hükümet, petrol politikasında da benzer uygulamalara yönelmiştir.

Bu dönemde hükümete hakim olan algı; arama ruhsatnamesi edinen girişimcilerin ülkedeki maden üzerinde manipülasyonlara neden oldukları yönündeydi. Hükümet, özellikle yabancı uyruklular arasında kendilerine girişimci süsü veren birçok kimsenin ele geçirdikleri maden haklarını dış piyasalarda satabilmek için çeşitli oyunlara başvurduklarına ve bu oyunların birçok yabancı girişimciye zarar verdiğine inanmaktaydı.⁴⁰ Hükümetin bu algısı, petrol politikasına daha ciddi şekilde yönelme konusunda farkındalık doğurmuştur.

Türkiye'de petrolü işletmek üzere “*ticarî maksatla İktisat Vekaleti'ne bağlı ve İktisat Vekaleti'nin teftiş ve murakabesi altında hükûmî şahsiyetli*” Petrol Arama ve İşletme İdaresi kurulmasını öngören 20.05.1933 tarihli, 2189 sayılı “*Altın ve petrol arama ve işletme idareleri teşkiline dair kanun*”,⁴¹ söz konusu farkındalığın sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

29.05.1933 tarihli kararnameyle müdürlüğe atanan Cevat Eyüp Bey (Taştan)⁴² öncülüğünde faaliyetlerine başlayan Petrol Arama ve İşletme İdaresi, ülkenin jeolojik durumunu da değerlendirerek, petrol konusunda Güneydoğu Anadolu'ya yoğunlaşmayı kararlaştırmıştır.

İdare, ilk sondaj çalışmasını 13 Ekim 1934'te Mardin – Başbirin'de gerçekleştirmiştir. İdare Müdürü Cevat Eyüp Taştan, mühendis İhsan Ruhi Berent, Amerikalı mühendis William

³⁶ Bilsay Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, C.1 (1929 – 1932), Ankara 1988, s.132.

³⁷ CHF Programı'nda Devletçilik, “*Ferdî mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete erdirmek için milletin umumî ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde – bilhassa iktisadî sahada – Devleti fiilen alâkadar etmek*” şeklinde ifade edilmiştir. CHF Nizamnamesi ve Programı, TBMM Matbaası, Ankara 1931, s.31; Programdaki “Devletçilik” tanımında özel girişimcilere yönelik umut verilmişse de CHP Genel Sekreteri Recep Bey'in (Peker) 21 Haziran 1932'de TBMM'de yaptığı konuşmada “*Türkiye'de liberal düşünce memnu değildir*” demesi, “devletçi” anlayışın esas niteliğini ortaya koymaktadır. TBMMZC D.4, İ.1, C.9, B.67, (21.06.1932), s.210.

³⁸ Ancak devletçiliğin resmî devlet politikası haline getirilmesi, 5 Şubat 1937 tarihli 3115 sayılı kanunla gerçekleşmiştir.

³⁹ Boratav, *age*, s.154; Yakup Kepenek – Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, 12.Basım, İstanbul 2001, s.68.

⁴⁰ Boratav, *age*, s.283.

⁴¹ *Resmî Gazete*, 27.05.1933, S.2411, s.2508.

⁴² Yurtoğlu, *age*, s.150; BCA, 30-18-1-2/36-40-20, (29.05.1933).

Demokrat Parti Dönemi'nde Devletçilikten Kopuş Bağlamında Petrol Kanunu ve Amerika'nın Etkisi

Woodson ve jeolog Harold Moses'ın⁴³ kontrolündeki çalışmalar, büyük umutlarla başlatılmıştır. Ancak 20 ayın sonunda petrol yerine suya rastlanınca 15 Haziran 1936 tarihinde çalışmalar sonlandırılmıştır.⁴⁴

1935 yılında petrolle birlikte stratejik önemi haiz diğer madenlerin devlet tarafından bütüncül olarak ele alınması gerektiği düşünülmüş ve devlet adına tüm maden faaliyetlerini tek çatı altında toplayacak bir kuruluşun oluşturulması kararlaştırılmıştır. Böylece 14.06.1935 tarihli, 2804 sayılı kanunla “*Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü*” (MTA) kurulmuştur. Kanunda enstitünün görevi şöyle ifade edilmiştir:

*“Memleketimizde işletmeğe elverişli maden ve taşocağı sahaları bulunup bulunmadığını ve işletilen maden ve taşocaklarının daha faydalı surette işletilmelerinin nelere mütevakıf olduğunu araştırmak ve buna muktazi veya müteferri bulunan arama ameliyatı, fennî ve jeolojik tetkikat, kimyevî tahlil ve fennî tecrübeler yapmak, harita almak, plân, mürtesem, maktalar resmetmek, proje ve fennî raporlar, rantabilite hesapları tanzim etmek gibi bütün teknik ve ilmi işleri görmek ve memleketin madenlerinde ve maden sanayiinde çalışacak Türk mühendis, fen memuru, ustabaşı ve mütehassıs işçi yetiştirmektir.”*⁴⁵

Görüldüğü üzere MTA Enstitüsü'ne, arama faaliyetleriyle birlikte nitelikli eleman yetiştirme görevi de yüklenmiştir.

MTA Enstitüsü'nün kurulması, Türkiye'de petrol faaliyetlerinin yoğunluğunu arttırmıştır.⁴⁶ Kuruluşundan sonra Petrol Arama ve İşletme İdaresi tarafından yürütülen çalışmaları üstlenen MTA Enstitüsü, hemen Mardin-Midyat'a bağlı Hermis köyünde sondaj çalışmaları başlattı.⁴⁷ Ancak bu çalışma da başarısızlıkla sonuçlandı.

MTA Enstitüsü'nün 24 Temmuz 1939 tarihinde Batman-Raman'da başlattığı sondaj çalışması, 9 ay sonra olumlu sonuç vermiş ve Türkiye'nin ilk petrol yatağı Raman'da bulunmuştur.⁴⁸

Cumhuriyet Dönemi'nde ulaşım, ısınma ve aydınlatma araçlarının çoğalmasına ilaveten 1930'lu yıllarda sanayileşme hamlelerinin hızlanması, tüm bu araçların hammaddesi olan petrole duyulan ihtiyacı arttırmıştır.⁴⁹ Petrol arama ve işletme faaliyetlerinde tek söz sahibi konumunda olan hükümetin 31.07.1939 tarihli kararnameyle Hollanda uyruklu Y. Roothan adlı girişimciye Erzurum, Hasankale, Tercan çevresi ile Adana'nın Toros dağları eteklerinde petrol arama izni vermesi,⁵⁰ bu ihtiyacın bir tezahürü olarak kabul edilebilir. Bu kararname, aynı zamanda petrol politikasında benimsenen sıkı devletçi anlayışın gevşetilmesi anlamına da gelmektedir.

İkinci Dünya Savaşı sürecinde özellikle ordunun petrol ihtiyacının artması, normal koşullarda gerçekleştirilen petrol ithalatının yetersiz kalmasına neden olmuştur. Savaşla birlikte ortaya çıkan bu ihtiyaç, yeni bir kuruluşun doğmasına yol açmıştır. Hükümetin 14.02.1941 tarih ve 103 sayılı kararnamesiyle Ticaret Bakanlığı'na bağlı “*Petrol Ofisi*” kurulmuştur.⁵¹

Türkiye'deki petrol faaliyetleri açısından bir diğer önemli gelişme ise 1942 yılında Raman'da kurulan tecrübe tasfiyehanesiyle ham petrolün işlenmesine başlanmasıdır.

⁴³ Haykır – Demir, *agm*, s.255.

⁴⁴ Taşman, *agm*, s.19.

⁴⁵ *Resmî Gazete*, 22.06.1935, S.3035, s.5378.

⁴⁶ Taşman, “Türkiye ve Petrol”, s.12.

⁴⁷ Haykır – Demir, *agm*, s.255.

⁴⁸ *Agm*, s.255.

⁴⁹ Yurtoğlu, *agm*, s.160.

⁵⁰ *BCA*, 30-18-21-2/88-75-4 (31.07.1939).

⁵¹ *BCA*, 30-18-1-2/94-10-4 (14.02.1941)

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan ve Türkiye’yi hem siyaseten hem de iktisaden etkisi altına alan konjonktürel durum, DP iktidarına değin petrol politikası üzerinde doğrudan doğruya bir etki yaratmamış ve petrol faaliyetleri devletin hakimiyeti altında devam etmiştir.

4. DP Dönemi’nde Devletçilikten Kopuş ve Petrol Kanunu

İkinci Dünya Savaşı’nın ardından Sovyetler Birliği’nin Türkiye’ye yönelik tavır, talep ve söylemleri, Türkiye’nin dış politikada yüzünü “Batı”ya çevirmesine neden oldu. Bu yöneliş, kısa sürede siyaset ve ekonomi başta olmak üzere birçok alanda “Batı”yla entegrasyona dönüştü.

14 Mayıs 1950’de DP’nin iktidara gelişi, Türkiye’nin “Batı”yla entegrasyonuna hız kazandırmışsa da süreç, CHP’nin iktidarda olduğu dönemde başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında devletçilikte görülen gevşeme ve çözülme belirtileri,⁵² “Batı”yla entegrasyon sürecinin hazırlık safhası olarak değerlendirilebilir. 1946–1950 yıllarını “devletçiliğin bir iktisat politikası olarak tasfiye edildiği” dönem olarak nitelendiren Boratav, “1946 yılı, aslında, Demokrat Parti iktidarı altında kemale erecek olan yeni bir dönemin başlangıç yılı sayılmalıdır”⁵³ demiştir.

CHP iktidarının son yıllarında “Batı”yla entegrasyon süreci, liberallaşma eğilimini güçlendirmiştir. Bu dönemde, Truman Doktrini ve Marshall Yardımları⁵⁴ kapsamında Türkiye’ye gelen Amerikalı uzmanlar, hazırlamış oldukları raporlarda kamunun ekonomi üzerinde etkin olmasını eleştirerek, yeni ekonomik modellerin hayata geçirilmesi gerektiğine vurgu yapmışlardır.⁵⁵

1947 yılında kabul edilen Kalkınma Planı’nın liberal eğilimli tekno-bürokratlardan⁵⁶ oluşturulan bir kurul tarafından hazırlanmış olması,⁵⁷ hükümetin liberalleşme eğiliminin somut örneklerindedir. Planda, madencilik, enerji, demir-çelik ve demiryolları dışındaki ekonomik girişimlerin zamanla özel kesime devrinin öngörülmesi,⁵⁸ CHP’nin petrol politikasında “devletçi” uygulamalara devam edeceğinin işareti olarak kabul edilebilir. Dolayısıyla CHP iktidarının son dönemindeki petrol politikasını, liberalleşme hamlelerinden ayrı olarak değerlendirmek gerekmektedir.

⁵² Boratav, *age*, s.13.

⁵³ *Age*, s.13.

⁵⁴ ABD Başkanı Harry S. Truman’ın adını taşıyan “Truman Doktrini”, Soğuk Savaş’ın başlamasıyla birlikte Ortadoğu’nun SSCB’nin etki alanına girmesini engellemek amacıyla ABD’nin Yunanistan ile Türkiye’ye toplam 300 milyon dolarlık askerî yardım yapmasını öngören bir stratejidir. Doktrin, görüşme ve yasalaşma süreçlerinin ardından 22 Mayıs 1947’de yürürlüğe girmiştir.

ABD Dışişleri Bakanı George Marshall’ın adıyla anılan “Marshall Yardımı” ise ekonomik istikrarsızlık nedeniyle Doğu’dan gelebilecek “komünist” tehlikesine karşı savunmasız kalan Avrupa ülkelerini, birbirleriyle işbirliği yaparak ekonomik açıdan güçlendirmeyi öngören bir plandır. Bu plan çerçevesinde, ABD’nin, Türkiye’nin de aralarında bulunduğu 16 Avrupa ülkesine ekonomik yardımda bulunacağı vaat edilmiştir. Ancak yardımların ABD’nin istediği alanlarda harcanması ve harcamaların ABD’li uzmanlarca denetlenmesi şart koşulmuştur. Truman Doktrini ve Marshall Yardımları’nın ortaya çıkış süreçleri ve Türkiye’ye etkileri hakkında bilgi için Bkz. Barış Ertem, “Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.12, S.21, 2009, ss. 377 – 397.

⁵⁵ Kepenek – Yentürk, *age*, s.93.

⁵⁶ “Tekno-bürokrat”, uzmanlığını ileri sürerek kamu politikasını saptamak isteyen bir teknokrat grubudur. Metin Heper, “Ekonomik ve Sosyal Gelişme Sürecinde Bürokrasi: Bir Tipoloji ve Bazı Düşünceler”, *Amme İdaresi Dergisi*, C.13, S.2, 1980, s. 76.

⁵⁷ Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923 – 1950)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1.Baskı, İstanbul 2015, s.393.

⁵⁸ *Age*, s.92.

Demokrat Parti Dönemi'nde Devletçilikten Kopuş Bağlamında Petrol Kanunu ve Amerika'nın Etkisi

Petrol politikasında liberalleşme, 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan genel seçimlerde “liberal” politikaları ön plana çıkaran⁵⁹ DP'nin iktidara gelmesiyle başlamıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın tüm dünyada yarattığı tahribat ve petrol tüketimindeki artış,⁶⁰ petrolün stratejik önemini arttırmıştır. Zira tüketilen petrolün %50'sinden fazlası ulaşım araçlarında yakıt olarak kullanılmaktaydı,⁶¹ Bu dönemde seri üretime dayalı makineleşme, demiryollarına yönelik önemin karayollarına kaydırılması ve kara ulaşım araçlarının ön plana çıkarılması, liberal dünyanın belirgin özellikleri olmuştur. DP, bu özellikleri Türkiye'de de uygulamayı düşünüyordu. Dolayısıyla enerji kaynağı olarak petrole duyulan ihtiyaç artacaktı. Buna karşın Türkiye'de çıkarılan petrolün yetersiz olması, petrol ithalatının ve bu yöndeki harcamaların artmasına yol açacaktı. Tüm bu gelişmeler, petrol politikasını liberalleştirmeyi düşünen DP Hükümeti'nin temel gerekçelerini oluşturdu.

Özellikle akaryakıt meselesini millî ekonomiyle yakından ilgili bir konu olarak gören,⁶² bu nedenle petrolü öncelikli politikalar arasında değerlendiren DP Hükümeti, 1950 seçimlerinden dört ay sonra İşletmeler Bakanlığı öncülüğünde petrol politikasında yeni bir yol haritası hazırlığına girişti.⁶³

Başbakan Adnan Menderes, 30 Mart 1951'de TBMM'de okuduğu Hükümet Programı'nda petrolün müspet bir neticeye bağlanacak konular arasında olduğunu açıkladı.⁶⁴ Menderes'in açıklamasından sekiz ay sonra Türkiye'deki petrol faaliyetleri ve potansiyeli hakkında bir fizibilite raporu hazırlandı. Raporda 1935'ten itibaren Başbirin, Hermis, Gercüş, Kerbent, Raman, Garzan ve Kentalan'da sondaj çalışmaları yapıldığı, bunlardan Raman, Garzan ve Kentalan'da petrol yatakları bulunduğu değiniliyordu.⁶⁵ Bulunan petrol yataklarının işletilmesi için, günde 759 tonluk kapasiteyle çalışacak modern bir rafineri kurulması hazırlıklarında da sona gelindiği belirtilmiştir.⁶⁶

Rapora göre 1935-1951 yıllarında petrol arama faaliyetleri için 31.656,035 TL'si Raman'da, 14.312, 899 TL'si diğer yerlerde olmak üzere toplamda 45.968,934 TL'lik harcama yapılmıştır.⁶⁷ Bu harcamalar tablo halinde aşağıda gösterilmiştir:

Tablo 1. Yıllara göre Türkiye'de petrol arama harcama miktarı⁶⁸

Yıl	Harcama Miktarı (TL)
1935	187.909

⁵⁹ Mustafa Erdoğan, “Liberalizm ve Türkiye'deki Serüveni”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce – Liberalizm*, C.7, İletişim Yayınları, 1.Baskı, İstanbul 2005, s.34; Tanel Demirel, DP'nin her ne kadar gerçekleştirmek istediği toplum düzeninde liberal ideallerden esinlenmiş olsa da kendisini “liberal” bir parti olarak tanımlamadığını öne sürmüştür. Hatta Demirel'e göre DP, ekonomik liberalizme prim veren bir yaklaşımı da benimsememiştir. Buna karşın DP'yi, icraatlarıyla “Türkiye'de liberal – demokratik rejimin yerleşmesi sürecinde olumlu roller oynamış bir siyasi teşekkül” olduğunu belirtmiştir.. Tanel Demirel, “Demokrat Parti”, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce – Liberalizm*, C.7, İletişim Yayınları, 1.Baskı, İstanbul 2005, ss.495, 517, 519.

⁶⁰ 1938 yılında dünyada tüketilen petrol miktarı 135,4 milyon ton iken, bunun savaşın başladığı 1939 yılında 138,4 milyon tona, savaşın sona erdiği dönemde 149,8 milyon tona yükseldi. Yurtoğlu, *agm*, s.161.

⁶¹ Taşman, “Petrolün Tarihi”, *MTAD*, s.9.

⁶² Bu vurgu dönemin Başbakanı Adnan Menderes'e aittir. *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (TBMMTD)*, D.9, C.1, Olağanüstü Toplantı, B.5, (02.06.1950), s.138.

⁶³ “Petrol Politikası”, *Zafer*, 14.08.1950, S.359, s.2.

⁶⁴ *TBMMTD*, D.9, C.6, T.1, B.58, (30.03.1951), s.64.

⁶⁵ *BCA*, 30-1-0-0/73-465-8 (1951), s.1.

⁶⁶ *BCA*, 30-1-0-0/73-465-8 (1951), s.2.

⁶⁷ *BCA*, 30-1-0-0/73-465-8 (1951), s.4.

⁶⁸ *BCA*, 30-1-0-0/73-465-8 (1951), s.4.

1936	409.663
1937	818.991
1938	550.258
1939	466.272
1940	722.171
1941	646.011
1942	520.758
1943	873.991
1944	1.660.765
1945	815.765
1946	1.193.493
1947	2.937.312
1948	7.173.035
1949	11.187.838
1950	8.858.482
1951	6.946.220
TOPLAM	45.968.934

1951 yılında petrol politikasını yakından ilgilendiren bir diğer gelişme de Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu'nun kabulüdür. DP'nin liberal politikalarının sonucu olan 1 Ağustos 1951 tarih ve 5821 sayılı Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu'yla, *"memleket ekonomisinin kalkınmasına yarayacak mahiyette olmak, Türk hususi sermayesine açık işlerde kullanılmak, herhangi bir inhisar ve imtiyazı tazammun etmemek"* şartıyla sanayi, enerji, maden, bayındırlık, ulaştırma ve turizm alanına yatırım yapacak yabancı girişimcilere özel hak ve ayrıcalıklar sağlanmıştır.⁶⁹ Kanunda yabancı girişimcilere ayrıcalık tanınan sahalardan birisinin *"maden"* olması, petrolü de ilgilendirmektedir.

1952 yılı başında Türk Petrol Şirketi kurulmasına ilişkin bir kanun tasarısı hazırlanmıştır. 200 milyon TL sermayeyle kurulacak olan şirketin, MTA Enstitüsü'nün petrol işletme görevini üstlenmesi düşünülmüştür.⁷⁰

28 Şubat 1952 tarihli TBMM toplantısında konuşan Çalışma Bakanı ve İşletmeler Bakan Vekili Nuri Özsan, *"Türkiye Petrol İşletme Kurumu"* adını taşıyacak olan kuruluşla ilgili tasarının Bakanlar Kurulu'na sunulduğunu açıklamıştır.⁷¹

⁶⁹ "Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu", *Resmî Gazete*, 09.08.1951, S.7880, s.1757.

⁷⁰ BCA, 30-1-0-0/94-586-3 (26.01.1952).

Demokrat Parti Dönemi'nde Devletçilikten Kopuş Bağlamında Petrol Kanunu ve Amerika'nın Etkisi

Türkiye'nin petrol politikasındaki liberalleşme eğilimi, 12 Kasım 1952 tarih ve 3/15833 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi'yle somutlaşmıştır. Kararnamedeki ifadeler şöyledir:

*“Memleketin petrol mevzuu Vekiller heyetince 12/11/1952 tarihinde incelenerek; petrol kaynaklarımızı, en kısa bir zamanda tespit ederek çalışır bir hale getirip kıymetlendirmek gayesiyle, aramalar yaparak bulunacak membarları dünya petrol siyasetinin gerektirdiği çerçevede içinde askerî ve iktisadî menfaatlarımıza en uygun şartlarla işletmeyi taahhüt veya bu hususta işbirliği yapmayı kabul edecek sermaye sahibi hakikî veya hükûmî yabancı şahısları yurdumuza celbedip çalışmalarını mümkün kılacak ve bunlarla Hükümetimiz arasında mukaveleler yapılmasını sağlayabilecek her türlü kanunî, idarî ve mali tedbirlerin alınması ve bu maksadı tahakkuk ettirebilmek için lüzumlu şartların tesbitinde fikirlerinde istifade edebilmek üzere dünya petrol mevzuat ve tatbikatına bu konunun fennî, iktisadî ve malî meselelerine vâkıf mütehassısların temin ve celbi için her türlü işlemlerin yapılması kararlaştırılmıştır”*⁷²

MTA Dergisi'nde yayınlanan bir makaleye göre hükümetin amacı, “Türkiye’de petrol imkanlarının büyüklüğü nazara alınarak, bir an evvel bu zenginlikten memleketin faydalanmasını sağlamak maksadiyle” yabancı sermayenin ilgisini çekmektir.⁷³

Petrol politikasındaki bu liberalleşme adımı istenilen sonucu vermemiştir. Bu nedenle liberalleşme girişiminin kanun yoluyla meşrulaştırılması gündeme gelmiş ve yeni bir Petrol Kanunu hazırlanması amacıyla Maden Müşaviri Safi Teziç, Hukuk Fakültesi Öğretim Üyelerinden Muvaffak Akbay, Necdet Egeran ve jeolog Cevat Eyüp Taşman’dan oluşan bir komisyon oluşturulmuştur.⁷⁴ Ancak çok geçmeden bu komisyonun hazırladığı taslağın yabancı sermaye yatırımının temini konusunda yetersiz kalacağı anlaşılmıştır.

Bu arada Kore Savaşı’nın da etkisiyle dünya petrol piyasasında gözle görülür hareketlilik başlamıştır. 1950’den itibaren her geçen yıl petrol üretiminde ciddi artışlar kaydedilmiştir. 1952 yılında 621,2 milyon ton olan dünya petrol üretimi, 1953 yılında % 5,3’lük bir artışla 654,2 milyon tona ulaşmıştır.⁷⁵ Aynı dönemde Türkiye’deki petrol faaliyetlerinde de hareketlilik gözlenmiştir. 1935–1950 yıllarında 29.326 metrelik sondaj çalışmasına karşın, 1950–1953 yıllarında yapılan sondaj çalışmalarının 38.000 metre civarında olması,⁷⁶ Türkiye’deki petrol faaliyetlerinde yaşanan hareketliliği yansıtmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı’ndan itibaren her geçen yıl artış gösteren petrol tüketimi, DP’nin sanayileşme ve karayolları yatırımlarına ağırlık vermesiyle birlikte hız kazanmıştır.⁷⁷ Bu artış aşağıdaki tabloda görülebilmektedir:

**HISTORY
STUDIES**
1984

Volume 12
Issue 4
August
2020

⁷¹ TBMMTD, D.9, C.13, B.50, (28.02.1952), s.1219; Ancak tasarının Bakanlar Kurulu tarafından onaylanıp TBMM’ye sunulması yıl sonunu bulmuştur. “Petrol İşletme Kurumu kuruluyor”, *Cumhuriyet*, 07.12.1952, S.10184, s.1.

⁷² “Bakanlar Kurulu Kararı”, *Resmî Gazete*, 22.11.1952, S.8264, s.4997.

⁷³ “Dünya Petrol Haberleri”, *MTAD*, C.42 – 43, 1952, s.200.

⁷⁴ Haykır – Demir, *agm*, s.258.

⁷⁵ Mahmut Rasim Mutuk, “Türkiye Petrol Hamlesi ve Dünya Petrol Durumu”, *MTAD*, C.44 – 45, 1953, s.I.

⁷⁶ Nadir Yurtoğlu, “Demokrat Parti (DP) Döneminde Türkiye’de Petrol Arama Çalışmaları ve Petrol Politikaları (1950 – 1960)”, *Tarih Okulu Dergisi*, S.31, 2017, ss.152 – 153.

⁷⁷ Rıdvan H. Rizvanoğlu, Petrolün Bizim ve yakınşarkın ekonomi-sosyal bünyesi üzerindeki tesirleri, *BCA*, 30-1-0-0/73-465-11 (23.02.1954).

Tablo 2. Türkiye’de petrol tüketiminin yıllara göre miktarı⁷⁸

Yıllar	Tüketim Miktarı (ton)
1941	141.000
1946	228.000
1949	430.000
1950	502.000
1951	653.000
1952	854.000
1953	1.000.000

Petrole duyulan ihtiyacın artması, Türkiye gibi ithalatçı bir ülke için ağır maddi külfet anlamına gelmekteydi. Üstelik Türkiye’nin ekonomisi ve nitelikli insan gücü, petrol ihtiyacını karşılayacak üretim faaliyetleri için yetersizdi. Doğal olarak bu durum, dünya petrol piyasasındaki hareketliliğe ayak uydurmayı engellemekteydi. DP Hükümeti ise petrol üretimi konusunda hızlı hareket etmenin gerekli olduğunu düşünmüş ve 1952 tarihli İsrail Petrol Kanunu’nun hazırlayıcısı olarak bilinen Max Ball’u Türkiye’ye davet ederek komisyonun başına geçirmiştir.⁷⁹

TBMM’nin 1 Kasım 1953 tarihli toplantısında 4. Toplanma Yılı’nın açış konuşmasını yapan Cumhurbaşkanı Celal Bayar petrol politikasında yaşanan değişime dikkat çekmiş ve “*Bu mühim servet kaynağının, milletimizin kalkınma ve ilerleme hizmetine girmesi için, petrol politikamıza yeni bir vechе vermiş bulunuyoruz. Yerli, yabancı hususi sermaye ve müteşebbislerle elbirliği ederek, biran evvel netice almak istiyoruz*”⁸⁰ demiştir. Bu sözler, DP’nin petrol konusunda hızlı hareket etme hevesini ortaya koymaktadır.

1 Ağustos 1951 tarihli Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu’ndan istenilen sonucun alınamamasından dolayı,⁸¹ 18 Ocak 1954 tarihinde kabul edilen 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu’yla özel teşebbüse yeni haklar ve ayrıcalıklar tanınarak⁸² ikinci liberalleşme dalgası başlatılırken, süreç Petrol Kanunu’nun gündeme gelmesiyle devam etmiştir.

DP Hükümeti’nin petrol politikası konusundaki liberalleşme hamlesi, muhalefetin yoğun tepkisini çekmiştir. Aslında bu tepki 1952 yılından beri süregelmekteydi. CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek, dünya ekonomisinin önemli unsurlarından olan petrolün Türkiye’nin önde gelen milli meselelerden birisi olduğunu belirterek, DP’nin petrol konusunda yabancı sermayeyle işbirliğinin değerlendirilmesi konusuna partiler üstü üslupla yaklaşması gerektiğini söylemiştir.⁸³ Gülek’in, muhalefetin sürecin dışında bırakılmasına yönelik görünen bu

⁷⁸ Yurtoğlu, *agm*, s. 153.

⁷⁹ “Türk petrollarının işletilmesi teşebbüsü”, *Cumhuriyet*, 29.10.1953, S.10505, s.3.

⁸⁰ *TBMMTD*, D.9, C.25, T.4, B.1, (01.11.1953), s.13.

⁸¹ Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu’ndan sonra Türkiye’ye yapılan yabancı yatırımlarının toplamı 15,12 milyon TL tutarında kalmıştır. Bu oran hükümetin beklediğinin çok altında bir rakamdır. Haykır, Demir, *agm*, s.258.

⁸² “Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu”, *Resmî Gazete*, 23.01.1954, S.8615, ss.8029 – 8031.

⁸³ “Petrol politikası ve muhalefet”, *Cumhuriyet*, 05.12.1952, S.10182, s.5,

tepkisinde DP'nin petrol politikasındaki liberalleşme girişimi doğrudan hedef alınmaması dikkate değerdir.

1954 yılı başlarında iktidar ile muhalefet arasında petrol politikası tartışmaları yeniden alevlendi. DP, her fırsatta Petrol Kanunu'nun çıkarılış amacına vurgu yapıyordu. İşletmeler Bakanı Sıtkı Yırcalı, “*Gelişmekte olan zirai ve sınai kalkınmamızın muhtaç olduğu akaryakıtı temin etmek ve aynı zamanda memleketin bol olduğuna inandığımız petrol kaynaklarını bir an evvel kıymetlendirip milletimizin hizmetine girmesini sağlamak gayesiyle mevcut 792 sayılı kanunu کافی ve günün şartlarına uygun görmeyerek hükümetimizin petrol politikamıza verdiği veçheyi 12/11/1952 tarihli ve 3/15833 sayılı bir kararname tespit ve ilan etmişti. Bu politikanın icabı olan şartları tedvin edecek kanun layihasını hazırlamış bulunmaktayız*”⁸⁴ diyerek Petrol Kanunu’nu, 1952 Kasım’ında yayınlanan Bakanlar Kurulu Kararnamesi’nde belirten hususların kanunlaşması olarak değerlendirmiştir.

Cumhurbaşkanı Celal Bayar, 18 Ocak 1954’te ABD’ye hareketinden önce Assouated Press Ajansı’na verdiği beyanatta petrol politikası hakkında şunları söylemiştir:

“*Petrol kaynaklarımızı geliştirmek için kapılarımızı açmamız ve milletlerarası prensiplere müsteniden yabancı sermaye ile işbirliği yapmamız lazımdır. Petrol meselesine büyük bir önem atfetmekteyim... Bugün, petrol ithalatı, ülkemizdeki yabancı dövizin harice akmasına yol açan büyük bir sarfiyat kapısıdır. Süratle motorize bir hale gelen, tank, taşıt ve tepkili uçaklarla teçhiz olunan ordumuz için petrol ithal etmek zorundayız. Ayrıca büyük bir yol şebekesi inşaatına da girişmiş bulunmaktayız. Kullandığımız motorlu taşıt vasıtaları fazlalaşmakta ve neticede petrole olan ihtiyacımız da gittikçe artmaktadır*”⁸⁵

Gerek İşletmeler Bakanı’nın, gerekse Cumhurbaşkanı’nın açıklamaları, petrol politikasında DP Dönemi’nde yaşanan değişimin bir zorunluluktan kaynaklandığı izlenimini uyandırmaktadır. Ancak DP’nin “*liberal*” tutumunun, petrol politikasında devletçilikten kopuşu kolaylaştırıcı bir unsur olduğu yadsınamaz.

TBMM’nin 15 Ocak 1954’te gerçekleştirilen oturumunda İşletmeler Bakanı Sıtkı Yırcalı, Petrol Kanunu tasarısını görüşmek üzere bir geçici komisyon kurulmasını önermiş ve Ekonomi, Adalet, Maliye ile Bütçe komisyonlarından seçilecek beşer üyeden oluşan bir komisyon kurulmasına karar verilmiştir.⁸⁶

DP Bursa Milletvekili Haluk Şaman başkanlığında oluşturulan komisyon,⁸⁷ kanun tasarısı üzerinde çalışmalara başlarken, CHP de kanunun “*sakıncalı*” noktalarını tespit etmek suretiyle eleştiri stratejisi geliştirmek amacıyla Hasan Saka öncülüğünde alternatif bir komisyon kurdu.⁸⁸

Bu arada DP’nin, Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu’nun gündemde olduğu süreçte Petrol Kanunu tasarısını meclise getirmesi, DP ile CHP arasındaki tartışmayı hızlandırmıştır. İşletmeler Bakanı Sıtkı Yırcalı, 19 Şubat 1954’te yaptığı açıklamada Petrol Kanunu’nun çıkarılmasıyla petrol işletmesi üzerindeki devlet tekelinin kalkacağını, özel kurumların bu alanda faaliyet göstereceklerini ve tasarının her türlü endişeden azade bir şekilde çıkması gerektiğini belirterek⁸⁹ petrol politikasındaki “*liberal*” niteliği ortaya koyuyordu. Liberal politikaları eleştiren CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek ise “*C.H.P. iktidara geldiği takdirde*

⁸⁴ “İşletmeler Vekili yeni petrol kanunu hakkında izahat verdi”, *Milliyet*, 06.01.1954, S.1316, s.1,7; “Petrollerimizden azamî bir istifade”, *Zafer*, 06.01.1954, S.1709, s.1,4; Yırcalı, benzer görüşleri 4 Mart 1954 tarihli TBMM toplantısında tekrarlamıştır. *TBMMZC*, D.9, C.29, İ.4, B.57, (04.03.1954), ss.214 – 215.

⁸⁵ “Bayarın, Amerikan basınına beyanatı”, *Milliyet*, 19.01.1954, S.1329, s.7.

⁸⁶ *TBMMTD*, D.9, C.27, İ.4, B.29, (15.01.1954), s.183.

⁸⁷ Komisyona muhalefetten dört milletvekili alınmıştır. “Halk Partisi, seçimlerde diğer partilerle işbirliğini düşünüyor”, *Cumhuriyet*, 27.02.1954, S.10626, s.5.

⁸⁸ “Petrol”, *Akşam*, 07.02.1954, S.12697, s.2; “Halk Partisi ve petrol kanunu”, *Cumhuriyet*, 28.01.1954, S.10596, s.3.

⁸⁹ “Petrol Tasarısı”, *Akşam*, 20.02.1954, S.12710, s.1.

muhakkak ki bu kanunu yok farzederek geri alacaktır” diyerek,⁹⁰ DP ile CHP arasındaki tartışmaları liberalizm – devletçilik eksenine oturtuyordu.

Petrol Kanunu’nun geçici komisyonda görüşüldüğü sırada kanuna tepki gösteren CHP, eleştirilerini yabancı girişimcilerin gerçekleştireceği petrol faaliyetlerinden devlete verilecek olan hisseler ve tarafların karşılıklı rızası olmaksızın mevcut kanunun değiştirilmesi halinde devletin tazminat ödemeyi taahhüt etmesine yöneltiyordu.

Yoğun tartışmalar sonunda 26 Şubat 1954 tarihli komisyon toplantısında devleti tazminat yükümlülüğü altına sokan 136. madde kaldırıldı.⁹¹ Ancak hükümetin devlet hissesi konusundaki tutumu değişmedi.

Hükümet adına açıklama yapan İşletmeler Bakanı, özel girişimcilerin arama yaparak petrol buldukları andan itibaren arama sahasının yarısının devlete ait olduğunu, petrol aramaya başlayacak girişimcilerin yıllara göre artan muayyen bir harç ödemekle mükellef bulunduklarını, bundan sonra petrol bulunur bulunmaz kuyu başında çıkarılmış olan petrolün hiçbir indirim yapmadan %12.5’ünü devletin alacağını ve bu girişimcilerin gelir vergisi, kurumlar vergisi ödemekle mükellef olduklarını, muayyen bir itfa devresinden sonra bu normal vergiyle iktifa edilmeyerek, normal vergiyle karının %50’sine kadar yükselen miktarda bir munzam vergi vereceklerini söyleyerek, devlet hissesi konusundaki eleştirilere cevap vermiştir.⁹²

Buna rağmen CHP’nin eleştirileri artarak devam etmiştir. Yeni Ulus gazetesi, bu konuda CHP’nin sözcülüğünü yapıyordu. Özellikle Nihat Erim’in gazetede yayınlanan makaleleri, eleştirilerin dozunun artmasında etkili oldu. Erim, 31 Ocak’ta yayınlanan yazısında yerli sermaye ve tecrübeyle petrol işletmenin imkansız olduğuna inansa da kanunun Türkiye’nin çıkarlarına uygun hükümler içermediğini belirtmekteydi.⁹³ Birkaç gün sonra ise kanunun Türkiye’yi yarı sömürge haline sokacağını ilan ederek,⁹⁴ eleştirinin dozunu arttırıyordu. Toker’in deyişiyle Erim’in Petrol Kanunu’nu kişisel bir meseleye dönüştürmesi, Yeni Ulus’taki makalelerine yansıyor,⁹⁵ bu yansıma CHP’nin kanun üzerindeki muhalefet stratejisini doğrudan etkiliyordu.

İşletmeler Bakanı Sıtkı Yırcalı ise hükümetin Petrol Kanunu konusundaki tutumunu şu sözlerle savunuyordu:

“... zirai sahadaki yeni makineleşme ve sanayi hayatımızdaki kalkınma, vatandaşın hayat seviyesinin yükselmesi, önümüzdeki yıllarda bu ihtiyacı asgari %100 arttıracaktır. Bunun için memleketimizin menfaatleri göz önünde tutmak şartile en kısa bir zamanda kendi petrol kaynaklarımızdan istifade etmek mecburiyetindeyiz. ...

Halen memleketimizde senede yirmi milyon ton odun kullanıldığı, altın milyon ton tezek, bir milyondan fazla da odun kömürü yakıldığı göz önüne alınırsa milletimizin iktisadi ve sosyal kalkınmasının geciktirilmeden devamı için petrolerimizin kıymetlendirilmesi lazım geldiği ve bunun milli bir zaruret olduğu meydana çıkar. Uzak bir zaman için muayyen ihtimallere dayanarak ve daha fazla tahmin edilen bir kâr yerine bir evvel bu rezervleri kıymetlendirerek onların memleketi sağlayacağı faydalar yoluyla iktisadi ve sosyal hasıllar elde etmek hepimiz için bir vecibe olduğu kanaatine vararak bu kanun tasarısı hazırlanmış bulunmaktadır.

⁹⁰ “C.H. Partisi iktidara gelirse Petrol Kanununu yok farzedecek”, *Akşam*, 20.02.1954, S.12710, s.2.

⁹¹ “Petrol tasarısı”, *Akşam*, 27.02.1954, S.12717, s.2.

⁹² “Petrol tasarısı”, *Akşam*, 02.03.1954, S.12720, s.2.

⁹³ Nihat Erim, “Petrol imtiyazı”, *Yeni Ulus*, 31.01.1954, S.47, s.1.

⁹⁴ Nihat Erim, “Petrolde Devlet Hissesi”, *Yeni Ulus*, 02.02.1954, S.49, s.1.

⁹⁵ Metin Toker, *DP’nin Altın Yılları 1950 – 1954*, 1.Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara 1990, s. 280.

Demokrat Parti Dönemi'nde Devletçilikten Kopuş Bağlamında Petrol Kanunu ve Amerika'nın Etkisi

Kanun tasarımız, Amerika ve Kanada da dahil olmak üzere bizim şartlarımıza uygun bütün memleketlerce kabul edilmiş tip şartlardan farklı değildir ve hatta bazı noktalarda memleketimize daha üstün menfaatler bile temin etmektedir. ...

Tasarımız, petrol kaynaklarımızın yerli ve yabancı müteşebbisler vasıtasile işletilmesini kabul etmekle beraber halen keşfedilmiş bulunan bütün petrol kaynaklarımızın hükümetin kuracağı bir hükmi şahıs vasıtasile işletilmesini derpiş etmektedir. Hatta bu hükmi şahıs, yalnız keşfedilmiş petroleri değil, aradığımız sahalarda da işletmeler kurmak için tam bir işletme ve tercih hakkına sahiptir. Bundan böyle de aynı hükmi şahıs yeniden aramalar yapabilecek ve yeni sahalarda da işletmeler açabilecektir. ...

Petrol aramak ve işletmek için müracaat edecek müteşebbislere müsaadeyi verip vermemek hakkındaki takdir hakkı ise, tasarıda mutlak olarak devlete bırakılmış bulunmaktadır. ...

Bir şirket bazen arama safhasında milyonlar dökerek bir neticeye vardığı zaman bunları ifta etmesi, yatırdığı paranın faizi ve hatta petrollü çıkan kuyu için sarfettiği paranın karşılığı bile beklenmeden, elde ettiği petrolün %12,5'unu devlete verecektir. ... devletin normal vergileri tadil etmek hakkı tamamen mahfuz tutulduğu gibi başka mükelleflerin tabi olmadığı ve hiçbir maden istihsalinde bulunmayan karın yüzde 50'sine kadar yükselen munzam bir vergi de petrolden alınmaktadır. ... bütün diğer memleketlerde de bu vergi nispetleri ortalama olarak hesaplandığı takdirde, aynı istihsalin inkişaf devresinden aşağı değil, hatta üstün bir seviyeyi bulmaktadır. ...

Şirketlerin memleketimize ecnebi mütehasıs ve teknisyen getirebilmeleri ve bunların miktarını tayin tamamen devlete bırakılmıştır. Kullanacakları ecnebi personel adedinin muayyen nispette Türk teknisyenlerini yetiştirmek mükellefiyeti de petrocüye tahmil edilmiş bulunmaktadır. ...

Hepimizin müşterek kaygılarını cevaplandıracak bir tarzda komisyonca hükümetle de tam bir mutabakat halinde tasarıya verilmiş olan son şekli hem memleketimizin menfaatlerini en iyi bir şekilde koruyacağına, hem de yerli ve yabancı müteşebbisleri çalışmaya teşvik edecek esasları ihtiva ettiğine inanmaktayız”⁹⁶

Geçici komisyonun son şeklini verdiği Petrol Kanunu, TBMM'nin 4 Mart 1954 tarihli toplantısında görüşülmeye başladı. Tasarı, beklendiği üzere yoğun tartışmalara neden oldu. DP ile CHP arasında liberalizm–devletçilik ekseninde yürütülen tartışma, meclis görüşmelerinde iyiden iyiye açığa çıktı.

CHP Grubu adına söz alan Trabzon Milletvekili Cemal Reşit Eyüboğlu, “Huzurunuzdaki tasarı, petrol kaynaklarımızın değerlendirilmesini hususi teşebbüse hasretmekte ve fiilen yabancı şirketlere bırakmaktadır. Bu prensibi ile kanun, partimizin ana görüşüne aykırıdır”⁹⁷ diyerek kanuna yönelik eleştirileri dile getirmiştir.

DP Zonguldak Milletvekili Muammer Alakant, İngiltere’den örnekler vererek CHP’lilerin eleştirilerine yanıt verirken,⁹⁸ Antalya Milletvekili Burhanettin Unat, “...meçhul petrol sahasının yarısından mühim bir kısmını Devlet tasarruf ediyor. Bunun mânası nedir? Bunu ecnebilere vermeliyim de dünkü Devletçilik zihniyetiyle biz mi işletelim?”⁹⁹ diyordu.

Yeniden söz alan Eyüboğlu, “C.H. Partisi, devletçi olarak, petrol konusunda birinci plânda Devleti ve Devletin faaliyetini görür” diyerek yeniden “devletçilik” vurgusu yaparken, “onun yanısıra eşit haklarla hususi teşebbüsün de iştirakini, yine kendi programı icabı olarak, kabul eder; ecnebi sermayenin bu memlekete gelmesini ve çalışmasına da can-ı gönülden taraftardır” ifadeleriyle CHP’nin yabancı sermayeyi ürküttüğü ve petrol politikasını baltaladığı iddialarına da cevap vermiştir.¹⁰⁰

⁹⁶ “Yeni petrol tasarısının aldığı son şekil”, *Cumhuriyet*, 02.03.1954, S.10629, ss.1,6; “İşletmeler Vekilinin Petrol Kanunu hakkında izahatı”, *Milliyet*, 02.03.1954, S.1371, ss.1,7.

⁹⁷ *TBMMZC*, D.9, C.29, İ.4, B.57, (04.03.1954), s.201.

⁹⁸ *TBMMZC*, D.9, C.29, İ.4, B.57, (04.03.1954), ss.204 – 205.

⁹⁹ *TBMMZC*, D.9, C.29, İ.4, B.57, (04.03.1954), s.207.

¹⁰⁰ *TBMMZC*, D.9, C.29, İ.4, B.57, (04.03.1954), s.209; Bu dönemde bazı gazetelerde CHP’nin yabancı sermayeyi ürküttüğü ve petrol politikasını baltaladığı öne sürülüyordu. Burhan Belge, “Yabancı sermayeyi ürkütmek

Muhalefetin eleştirileri devam ederken dört kez kürsüye gelen Başbakan Adnan Menderes, derin ve uzun bir ihtisas işi olan petrolün muazzam sermayeler gerektirdiğini söylemiş, bu nedenle petrol tesisleri kurmuş olan memleketlerden başka hiçbir memleketin, kendi petrollerini işleme imkânına sahip olamadığını eklemiştir.¹⁰¹

Bu arada Türkiye Köylü Partisi Seyhan Milletvekili Cezmi Türk “*Bu Petrol Kanununun memleketimizin bugünkü ihtiyaç ve ıstıraplarına hattâ istikbaldeki inkişafına cevap verecek bir kanun olarak kabul edilmesini bizim de buna beyaz oy vereceğimizi arz ederiz*”¹⁰² diyerek Petrol Kanunu’na destek vermiştir.

Meclisteki görüşmeler, seçimlerin yaklaşmış olmasının da etkisiyle karşılıklı atışmalara dönüşürken, toplantı yoğun seçim tartışmalarının gölgesinde tamamlanmıştır.

5 Mart’tan itibaren kanun maddeleri görüşülen 6326 sayılı Petrol Kanunu, 7 Mart 1954 tarihli oturumda 17 red oyuna karşılık, 266 kabul oyuyla kabul edilmiştir.¹⁰³ Böylece devletçilikten kopuş hamlesinin yeni bir örneği ortaya çıkmıştır. Nitekim DP’nin Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu’nun ardından liberalleşme yolunda attığı bu adım, özel sektör temsilcileri tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.

İstanbul Tüccarlar Derneği, Türkiye İktisat Mecmuası aracılığıyla, DP’nin liberalleşme yolunda attığı bu adımları destekleyen görüşlerini kamuoyuyla paylaşmıştır.¹⁰⁴

Ayrıca Petrol Kanunu’nun kabul edildiği gün 6327 sayılı “*Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı Kanunu*” ile Türkiye’deki petrol faaliyetlerini devlet adına yürütecek olan şirketin kurulması kararlaştırılmıştır.¹⁰⁵

Özel Hukuk ve Ticaret Hukuku hükümlerine bağlı olarak 150 milyon TL sermayeyle kurulması planlanan Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı’nın (TPAO) hisselerinin % 51’inin devlet kuruluşlarına, % 49’unun ise özel sermayeye ait olması öngörülmüştür.¹⁰⁶ İlk Yönetim Kurulu Başkanlığı’na İşletmeler Bakanı Eski Müsteşarı Kemalettin Apak’ın, Genel Müdürlüğü’ne ise Dr. Şahap Birgi’nin getirildiği¹⁰⁷ TPAO’nun hissedarları ve hisse oranları aşağıdaki gibi şekillenmiştir:

Tablo 3. TPAO Hissedarları ve Hisse Oranları¹⁰⁸

Kuruluş ve Şahıslar	Hisse Oranı (%)
Hazine	58,10
Emekli Sandığı	27,30
T. İş Bankası	6,60
Etibank	3,30

istiyorlar”, *Zafer*, 15.01.1954, S.1718, ss.1,4; Mümtaz Faik Fenik, “Türk petrolüne karşı C.H.P.nin baltalaması”, *Zafer*, 19.02.1954, S.1780, ss.1,6.

¹⁰¹ *TBMMZC*, D.9, C.29, İ.4, B.57, (04.03.1954), s.226.

¹⁰² *TBMMZC*, D.9, C.29, İ.4, B.57, (04.03.1954), s.224.

¹⁰³ “Petrol ve ortaklık”, *Akşam*, 08.03.1954, S.12726, s.1.

¹⁰⁴ Şerafettin Pektaş, *Demokrat Parti Dönemi’nde Tarımdışı Alanlarda Çalışma Yaşamının Düzenlenmesi*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2006, ss.30 – 31.

¹⁰⁵ *TBMMZC*, D.9, C.29, İ.4, B.60, (07.03.1954), ss.362 – 365.

¹⁰⁶ “150 milyon sermayeli petrol şirketi kuruldu”, *Akşam*, 11.09.1954, S.12908, ss.1,2.

¹⁰⁷ Yurtoğlu, *agm*, s.156.

¹⁰⁸ Cerid, *agm*, s. 87.

Sümerbank	3,30
Yapı ve Kredi Bankası	0,66
Anadolu Sigorta	0,10
Ankara Sigorta	0,03
Özel Şahıslar	0,20

Petrol Kanunu'na yönelik tartışmalar, kanunun kabulünden sonra da devam etmiştir. 10 Nisan 1954'te Petrol Kanunu'yla ilgili soruya cevap veren Cumhurbaşkanı Celal Bayar, "20 yıldır yaptığımız çalışmalar henüz muhtaç olduğumuz neticeleri vermemiştir. Bu bakımdan bizim yabancı elemanlara ve yabancı sermayeye şiddetle ihtiyacımız olduğunu kabul etmek lazımdır. ... bizim yapacağımız araştırmalarla kısa zamanda müspet neticeler elde edeceğimizi ümit etmiyorum. Petrol kanunu ise bize muhtaç olduğumuz imkanları sağlamış olacaktır. Petrol kanunu çıkartmakta geç bile kaldığımızı sanıyorum"¹⁰⁹ derken, CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, ekonomik olarak zorlanmaya başlayan iktidarın dış kredi sağlayabilmek için Petrol Kanunu'ndan medet umduğunu öne sürüyor,¹¹⁰ "Petrol Kanunu kapitülasyon hükümleriyle hazırlanmış gönüllü bir kapitülasyon layihası olarak kabul edilmiştir"¹¹¹ şeklindeki ifadeleriyle kanunu eleştirmeyi sürdürüyordu.

1954 seçimlerinden sonra Petrol Kanunu'na yönelik eleştiriler hafiflemiştir. Ancak bu eleştiriler, 1960'lı yıllardan itibaren petrolün millileştirilmesi taleplerine bağlı olarak yeniden ülke gündemindeki yerini almıştır.

5. Petrol Kanunu Sürecinde Amerika'nın Etkisi

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Türkiye'nin dış politikada ABD'ye yakın durma stratejisi izlemesinin etkileri, DP Dönemi'nde etkin bir şekilde hissedilmeye başladı. DP'nin politik tercihleri de bu etkinliğin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Toker bu durumu "Amerika Türkiye'nin ekonomik kalkınmasına da katkıda bulunacak beklentisi ve arzusu vardı. DP yabancı sermayeyi ülkeye getirmenin peşindeydi. O günler yabancı sermaye denilince akla gelen Amerikalı yatırımcılardı"¹¹² sözleriyle somutlaştırmaktadır.

DP Hükümeti'nin ekonomi alanındaki tutumu doğal olarak petrol politikasını da doğrudan doğruya etkiliyordu.

Bu arada 17 Aralık 1950'de İran'da, Parlamento Petrol Komisyonu, İngiliz sermayeli Anglo-İranean şirketinin elinde olan ülkedeki petrol sanayisinin millileştirilmesi gerektiğine dair tavsiye kararı almış ve bu karar Muhammed Musaddık'ın Başbakan olmasıyla birlikte kesif bir "millileştirme kampanyası"na dönüşmüştü.¹¹³ Bunun üzerine Irak Başbakanı Nuri Said Paşa "Komşu İran petrol sanayiini devletleştirme tasarısını tatbik mevkiine koyarsa Irak hükümeti de bu yolda hareket etmeye karar vermiştir"¹¹⁴ demişti.

Hiç kuşku yok ki bu gelişmeler, Türkiye'deki petrol politikasının yeniden şekillendirilmesini zorunlu hale getirmişti.

¹⁰⁹ "Petrol kanunu hakkında Celâl Bayarın görüşleri", *Akşam*, 11.04.1954, S.12760, s.2,

¹¹⁰ "İnönü dün C.H.P. nin toplantısında konuştu", *Milliyet*, 14.04.1954, S.1414, s.7.

¹¹¹ "İnönü'nün İstanbul'da ilk seçim nutku", *Akşam*, 14.04.1954, S.12763, s.2,

¹¹² Toker, *age*, s.243.

¹¹³ Alptuğ Kuduoglu, "İran'da Musaddık Dönemi: 1951–1953", *İran Çalışmaları Dergisi*, C.2, S.2, 2019, s.44.

¹¹⁴ "İrak'ın petrol siyaseti", *Cumhuriyet*, 22.03.1951, S.9566, ss.1,3

II. DP Hükümeti'nin kurulmasının ardından davet üzerine Türkiye'ye gelen James M. Barker'in başkanlığında kurulan ekip, Türk ekonomisi üzerinde bir fizibilite çalışması yapmış ve çalışmanın sonunda "*Barker Misyonu Raporu*" olarak da adlandırılan bir rapor hazırlanmıştır.¹¹⁵

Barker Misyonu Raporu'nda, "*Hususi maden arama ve işletme faaliyetlerine yol açacak birer madencilik politikası kabul edilmelidir. Hükümetin, hususî sermayedar grupları petrol araştırma ve işletmelerinden uzak tutma politikasını yeniden tetkik etmesi lazımdır*" ve "*Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü tarafından yapılan tetkiklerin neticeleri halkın istifadesine açık olmalıdır*"¹¹⁶ şeklindeki öneriler, Türkiye'nin yeni petrol politikasına yön verecek öncü hamleler olarak değerlendirilebilir. Nitekim bu hamleler, Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu ve 12/11/1952 tarihli Bakanlar Kurulu Kararnamesi'yle somut bir hal almıştır.

ABD'nin Ankara Büyükelçisi McGhee'nin "*diğer memleketler üzerinde hayırlı bir tesir icra etmesi melhuz son derece önemli bir adım*"¹¹⁷ olarak nitelendirdiği bu hamle, Amerikan basını tarafından da övgüyle karşılandı.

Washington'un prestijli gazetelerinden Evening Star, "*Türk hükümetinin petrol siyasetiyle ilgili yeni kararı gerçekten milletlerarası bir endüstri olan ve harp sonrası devrinde çeşitli hadiseler yüzünden ciddi surette sarsılan petrol endüstrisi için istikrarı kurucu bir faktör teşkil edebilir*"¹¹⁸ şeklinde yorum yaparken, Springfield News, "*Yakın Şark'ta, birbirilerini takiben, muhtelif memleketlerin petrol kaynaklarını millileştirdikleri veya bu kaynakların geliştirilmesi işinde, kullanılacak yabancı sermayeye zorluklar çıkardıkları bir arada Türkiye'nin devlet malı olan petrol sahalarını yabancı işletmelere açmak suretiyle, bu temayüllerin aksine bir harekette bulunması ferahlık verici bir hadisedir*"¹¹⁹ ifadeleriyle Türkiye'nin petrol siyasetini Ortadoğu'daki gelişmelerle mukayese etmiştir.¹²⁰

Bu dönemde DP Hükümeti'nin, Basın – Yayın ve Turizm Genel Müdürü Dr. Halim Alyot aracılığıyla ABD basınına yakından takip etmesi dikkate değerdir.

1953 yılının Ocak ayında Dwight Eisenhower'ın iktidara gelmesi, Türkiye'nin hem ekonomi politikasının hem de petrol politikasının dönüşümüne hız kazandırmıştır. Eisenhower'ın Clarence Randall öncülüğünde kurduğu komisyonun yaptığı çalışmaların ardından ABD, uluslararası ticarete daha dinamik bir politika benimsemiştir.¹²¹ Dolayısıyla Türkiye'deki ABD etkisi de artmaya başlamıştır. Nitekim Mr. Randall, 1953 yılı içerisinde Türkiye'ye gelerek yabancı sermayenin ülkeye girişini düzenleyen yasayı yeniden ele almış ve

¹¹⁵ Barker Misyonu Raporu hazırlanırken, Türkiye'deki çeşitli bakanlıklar ve kamu kuruluşlarına ait 12 adet rapordan faydalanılmıştır. BCA, 30-1-0-0/134-873-8 (21.08.1951).

¹¹⁶ BCA, 30-1-0-0/134-873-8 (21.08.1951), s.24.

¹¹⁷ "Amerika elçisinin petrol siyasetimize dair demeci", *Cumhuriyet*, 06.12.1952, S.10183, s.7.

¹¹⁸ "Petrol siyasetimiz ve Amerika", *Cumhuriyet*, 14.12.1952, S.10191, s.1.

¹¹⁹ "Türkiye'nin iktisadi siyaseti beyeniliyor", *Milliyet*, 14.02.1953, S.995, s.7.

¹²⁰ Bunların dışında 09.12.1952 tarihli "*New York Journal Of Commerce*", 11.12.1952 tarihli "*Albuquerque N. M. Journal*", 17.12.1952 tarihli "*Financial World*", 10.12.1952 tarihli "*Norwich Bulletin*", 17.01.1953 tarihli "*Syracuse Post Standart*" ve 24.01.1953 tarihli "*Plain Dealer*" gazetelerinde de benzer görüşleri haiz makaleler yayınlanmıştır. BCA, 30-1-0-0/102-639-11 (18.12.1952), BCA, 30-1-0-0/103-641-3 (02.02.1953); BCA, 30-1-0-0/103-641-8 (13.02.1953).

¹²¹ 1954 yılı başlarında Zafer gazetesinde Randall'ın Amerikan ekonomisi için hazırladığı projeye değinilmiştir. Projede ABD ekonomisinin liberalleştirilmesi ve Amerikan özel sermayesinin yabancı ülkelerde yatırım yapmasının teşvik edilmesi öneriliyordu. "Amerika'nın dış ekonomi siyaseti tesbit ediliyor", *Zafer*, 11.01.1954, S.1714, ss.1,4; "Randall Raporu", *Zafer*, 25.01.1954, S.1755, ss.1,4

neticede 1954 yılının Ocak ayında kabul edilen Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'nu hazırlamıştır.

Eisenhower'ın iktidara gelişiyle birlikte ABD'nin ilgisinin arttığı bir diğer husus, petrol politikası olmuştur. Bu ilgi, İran'da petrolün millileştirilmesi girişimleriyle başlayan karışıklıkların had safhaya ulaştığı sırada Amerikalı Petrol Müşaviri Max Ball ile Amerika Savunma Bakanlığı Petrol Kurumu Eski Baş müşaviri Elmer Batzell'in Türkiye'ye gelerek Petrol Kanunu hazırlıklarına girişmişleriyle ciddi bir boyut kazanmıştır.

Bu arada İran'da millileştirme politikasının bayraktarı haline gelen Musaddık, 19 Ağustos 1953 tarihinde General Zahidi öncülüğünde gerçekleştirilen darbeye devrilmiş¹²² ve böylece İran'daki petrol politikası yeni bir çehre kazanmıştır. Roma'da sürgünde olan Şah Rıza Pehlevi'nin 1953 yılının son aylarında İran'a dönmesiyle ülkedeki petrol sanayisi yeniden yabancı şirketlerin eline geçmiştir. Raif Karadağ'ın *"İngiltere, dolayısıyla Entelijans Servis yine İran petrollerinin hakimi idi. Fakat bu defa Amerika'ya % 40 hisse kaptırmıştı. Standard Oil, dünya sulhu pahasına İngiltere'den bu seferlik yüklü bir hisse koparmasını becermişti"*¹²³ sözü, İran'daki gelişmelerde Amerika'nın etkisini göstermesi bakımından önemlidir.

İran'da bu gelişmeler yaşanırken, Türkiye'de 1953 yılının Mayıs ayında başlayan çalışma beş ay sonra tamamlanmış¹²⁴ ve Petrol Kanunu tasarısı hazır hale gelmiştir. Tasarının tamamlanma sürecinde Amerikalı petrol uzmanlarından kurulu bir heyet, Türkiye'ye gelerek petrol kaynaklarını tespit etmek amacıyla incelemelerde bulunmuşlardır.¹²⁵

Görüldüğü üzere liberalleşme yolunda atılan en önemli adımlar arasında yer alan Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ve Petrol Kanunu neredeyse paralel bir süreç içerisinde gelişmiştir. Bu süreçte bir yandan Amerikalı uzmanlar sık sık Türkiye'ye gelirlerken, öte yandan Amerikan basını da yayınladığı haberler ve makalelerle sürece destek vermişlerdir.

Örneğin Ankara'ya gelen Amerikalı ünlü iktisatçı Max Thornburg, *"Türkiye köşeyi dönmüştür"*¹²⁶ derken, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nin davetlisi olarak İstanbul'a gelen Harvard Üniversitesi öğretim üyesi Prof. G. Haberler, *"Buraya gelmeden önce Amerika'da bir iktisadi toplantıya iştirak ettim. Toplantıda, Türkiye'nin bilhassa iktisadi kalkınması takdirle karşılandı"*¹²⁷ diyordu.

Petrol Kanunu'nun görüşüldüğü sırada Amerika'da, Los Angeles ve Long Beach'teki petrol sahalarını gezen Bayar'ın, *"Memleketime dönmeden evvel bu kanunun Meclisten çıkması ihtimali vardır. Bugünlerde telgrafla haber beklemekteyim"*¹²⁸ demesi ve seyahat öncesinde Amerika'dan alınacak olası bir kredinin Türkiye'nin ekonomik kalkınmasını geniş çapta hızlandıracağı söyleminin¹²⁹ ABD'nin Türkiye'ye yönelik senelik yardımı 43 milyon dolardan

¹²² Musaddık Dönemi'nde İran'da uygulanan petrol politikası ve yarattığı sonuçlar hakkında detaylı bilgi için Bkz. Atilla Balıkaya, *Muhammed Musaddık Döneminde İran'da Petrolün Millileştirilmesi ve 1953 Darbesi*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2019; Hakan Taşpınar, *Amerika Birleşik Devletleri'nin Petrol Politikası – Ortadoğu Örneği – (1950–1990)*, (Pamukkale Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli 2009, ss.47 – 49.

¹²³ Raif Karadağ, *Petrol Fırtınası*, b.y.y. İstanbul 1969.s.354.

¹²⁴ "Türk petrollerini işletilmesi teşebbüsü", *Cumhuriyet*, 29.10.1953, S.10505, ss.1,3; "Petrol kaynaklarımızın işletmeye açılması", *Milliyet*, 29.10.1953, S.1247, s.7.

¹²⁵ "Petrollerimizin işletilmesi", *Milliyet*, 19.10.1953, S.1237, ss.1,7.

¹²⁶ "Türkiye büyük bir hamle yapmıştır", *Zafer*, 13.01.1954, S.1716, ss.1,4.

¹²⁷ "Türkiye'nin iktisadi hamlesi takdir ediliyor", *Zafer*, 07.01.1954, S.1710, s.4

¹²⁸ "Bayar'ın Petrol Siyasetimize dair sözleri", *Zafer*, 11.02.1954, S.1772, ss.1,4; "Bayar dün gece Las Vegas'a hareket etti", *Milliyet*, 11.02.1954, S.1352, ss.1,7.

¹²⁹ "Amerikadan istikraz", *Akşam*, 19.01.1954, S.12678, s.2.

76 milyon dolara çıkarmasıyla¹³⁰ karşılık bulması, petrol siyasetinde ABD'nin etkisini ortaya koymaktadır. Nitekim Zafer gazetesinin başyazarı Mümtaz Faik Fenik, şu ifadelerle bu etkiyi somutlaştırıyordu:

“Amerikan petrolcileri Türkiye’deki geniş sahalarla alakalıdır. Bunu hem yatırım, hem kredi şeklinde mütalaya mütemailirler. Petrol davasını yürütmek için Amerika’da geniş mütehassıs eleman ve idareciler yetiştirmeye ihtiyacımız mutlaktır. Vakit kaybetmemek için bu hususta acele etmeyi tavsiye ediyorlar”¹³¹

Türkiye’nin bu girişimleri, ABD Başkanı Eisenhower tarafından *“Türkiye devrimizin harikasıdır”¹³²* sözleriyle takdir edilirken, Türkiye’de bulunan Amerikan İktisadi Yardım Heyeti Başkanı Mr. Dayton, özellikle Petrol Kanunu hakkında *“Türkiye’de petrol aramaları yapmak ve bunları işletmek için yabancılara verilecek olan hakları ve işletme şekillerini tespit eden petrol kanunu tasarısı kanaatime göre iyi hazırlanmıştır. Tasarı, gerek memleketin menfaatlerini koruması ve gerekse yabancılara celbetme bakımından mükemmeldir”¹³³* demiştir.

Nihayetinde Amerikan basını tarafından incelenmeğe değer bir cesaret örneği olarak nitelendirilen Petrol Kanunu’nun¹³⁴ 7 Mart 1954’te TBMM’de kabul edilmesiyle birlikte Türkiye’nin petrol politikası resmen yeni bir yörüngeye girmiş bulunuyordu.

Bu yeni yörünge, Türkiye’nin petrol politikasının artık Amerikanvari bir *“liberal”* düzlemde gelişeceğini işaret ediyordu. Nitekim kanunun yürürlüğe girmesinin ardından 18 aylık süreçte petrol arama ve işletme izni isteyen yabancı şirketlerin sayısı 19’a ulaşmıştır.¹³⁵ 1958 yılında ise yerli ve yabancı 14 şirkete ait ruhsatname sayısının 200’ü geçmiş olması,¹³⁶ petrol politikasında devletin rolünün iyiden iyiye azaldığını gösteriyordu.

Tüm bu gelişmelere rağmen Türkiye’nin politikası, istenilen seviyeye gelmediği gibi, önceliği petrol üretmekten ziyade Türkiye’ye petrol satmak olan yabancı sermayenin tekeline girmeye başlamış ve yıllar sonra *“iflas eden görüş”* haline gelmiştir.¹³⁷ Ancak zaman içerisinde Türkiye’nin aleyhine gelişmeye başlayan Petrol Kanunu’nun, 27 Mayıs 1960’taki askerî müdahalenin ardından varlığını sürdürmesini de ABD faktörünü göz önünde tutarak değerlendirmek gerekmektedir. Nitekim 1954 yılında Petrol Kanunu’nu *“kapitülasyon kanunu”* olarak nitelendiren CHP’nin 1961-1965 yılları arasında hükümete öncülük etmesine rağmen mevcut kanuna müdahalede bulunmazken, muhalefette olduğu yıllarda yeniden gündeme getirmesi bu hususta önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Sonuç

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ön plana çıkan petrol, 20. yüzyılda uluslararası ilişkilerin belirleyici unsurlardan birisi olmuştur. Özellikle Ortadoğu’nun petrol bakımından zengin olduğunun anlaşılması, Batılı ülkeler ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkilerin yeniden şekillenmesine yol açtı.

¹³⁰ “Türkiye’ye iktisadî yardım arttırılıyor”, *Zafer*, 25.02.1954, S.1786, s.1.

¹³¹ “Celal Bayar Long – Beach petrol tesislerini gezdi”, *Zafer*, 12.02.1954, S.1773, ss.1,6.

¹³² “Türkiye Devrimizin harikasıdır”, *Zafer*, 29.01.1954, S.1759, ss.1,6.

¹³³ “Amerikan Yardım Heyeti Başkanı Dayton’un demeci”, *Cumhuriyet*, 20.02.1954, S.10619, ss.1,6; “Dayton’un beyanati”, *Milliyet*, 20.02.1954, S.1361, ss. 1,7.

¹³⁴ New-York Herald Tribune’den alıntılan “Petrol Kanununa dair sitayışkâr neşriyat”, *Zafer*, 10.03.1954, S.1799, ss.1, 6; “Petrol kanunu ve Amerika”, *Milliyet*, 10.03.1954, S.1379, s.1; “Petrol kanunu ve Amerikan gazeteleri”, *Cumhuriyet*, 10.03.1954, S.10637, s. 6.

¹³⁵ “Meclis dün Bayar’ın bir nutku ile açıldı”, *Milliyet*, 2 Kasım 1955, S.1961, s.1.

¹³⁶ “Türkiyemizde Petrol Arama Faaliyeti”, *Cumhuriyet*, 4 Mayıs 1958, S.12128, s 5.

¹³⁷ “Madenlerimiz yabancı etkilerden kurtulacak”, *Cumhuriyet*, 21 Nisan 1971, S.16786, s.1,7.

Demokrat Parti Dönemi'nde Devletçilikten Kopuş Bağlamında Petrol Kanunu ve Amerika'nın Etkisi

Osmanlı İmparatorluğu'nun petrol politikası, dönemin ekonomik, siyasi ve teknik koşullarının da etkisiyle “*imtiyaz verme*” esasına dayanmaktaydı.

Lozan Antlaşması'ndan kaynaklanan ve 1928 yılı sonlarına kadar süren ticarî ve malî yükümlülüklerden ötürü Cumhuriyet'in ilk yıllarında da kısmen benzer bir politika yürütülmüştür.

1929 Ekonomik Buhranı'ndan sonra Türkiye'nin “*devletçilik*”e yönelmesi, petrol politikasına da sirayet etmiştir. 1930'lu yıllarda devlet adına petrol faaliyetlerini yürütmek üzere kurumlar oluşturulmuş ve böylece devletin petrol politikası üzerindeki hakimiyetini arttırıcı düzenlemeler yapılmıştır. Petrol politikasındaki bu düzenlemeler 1940'lı yılların ilk yarısında da devam etmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında “*devletçi*” anlayış ekonomik alanda kısmen çözülmeye başlamışsa da petrol politikasındaki hakimiyetini devam ettirmiştir.

Ancak “*liberal*” karakterli DP'nin 1950 seçimlerinde iktidara gelmesiyle birlikte petrol politikasındaki “*devletçi*” anlayışı da çözülmeye sürecine girmiştir.

1935 yılından bu yana petrol arama ve işletme faaliyetlerindeki gelişmeyi tatmin edici bulmayan DP Hükümeti, petrol politikasında özel teşebbüse yer vermeyi amaçlamıştır. Petrol arama ve işletme faaliyetlerinin gerektirdiği malî kaynakların Türkiye'ye büyük yük getirdiğinin düşünülmesi, bu faaliyetleri sürdürecekt kalifiye eleman ve teknik donanımdan yoksun olunması, hükümetin petrol politikasında devletçi anlayışı terk etmesinin temel gerekçeleri arasında yer almıştır. Özel teşebbüs eliyle kısa sürede daha verimli bir şekilde petrole kavuşulacağına ve böylece petrol ithalatına harcanan paranın azalacağına dair inanç, petrol politikasında özel teşebbüse yer vermeyi cazip kılmıştır. Ayrıca DP'nin “*liberal*” bir yöntem benimsemesi de petrol politikasında özel teşebbüse yer verilmesini kolaylaştırmıştır.

İran'da ortaya çıkan “*petrolün millileştirilmesi*” önerisinin, Musaddık'ın iktidara gelmesiyle birlikte hayata geçirilmesi, Ortadoğu'da uluslararası bir krize neden olmuştur. Irak'ın da benzer yönde işaretler vermesi, krizin büyümesine yol açmıştır. Bu gelişmeler, Batılı ülkeler nezdinde petrol politikası açısından Türkiye'nin önemini arttırmıştır. 1952 Kasım'ında yayınlanan Bakanlar Kurulu Kararnamesi'yle özel teşebbüse petrol faaliyetlerinde hareket alanı tanınması, bu açıdan önemlidir.

1953 yılında Eisenhower'ın başkanlığa gelmesiyle birlikte ekonomide çok daha dinamik ve atak bir politika benimseyen ABD, bir yandan Ortadoğu'daki krizi çözmeye çalışırken, öte yandan Türkiye'deki liberalizasyon sürecine destek vermiştir. Eisenhower'ın yakın çalışma ekibinde yer alan Mr. Randall tarafından hazırlanan Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu, ABD'nin liberalizasyon sürecine sunduğu katkının bir sonucudur.

Benzer bir katkı da petrol politikasında göze çarpmaktadır. 1953 yılında ABD'den gönderilen Max Ball ile Elmer Batzell'in çalışmalarıyla hazırlanan Petrol Kanunu uzun süre ülke gündemini meşgul ederken, iktidarla muhalefet arasında çekişmelere neden olmuştur.

Petrol politikasında özel sermayeye sağlanan hareket alanını resmileştiren ve bu nedenle devletçilikten kopuşu simgeleyen Petrol Kanunu, hem Amerikalı devlet adamları ve bürokratlar tarafından, hem de Amerikan basını tarafından yoğun bir biçimde desteklenmiştir.

Sonuç olarak Petrol Kanunu'nun iç ve dış politikadaki gelişmelerin bir tezahürü olduğu söylenebilir. Petrol politikasında devletçilikten kopuşun simgeleyen bu kanun, CHP'nin yeniden iktidarda olduğu yıllarda varlığını sürdürse de 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren

ülke gündemini uzun süre meşgul edecek olan “millileştirme” kampanyalarının da temeli olmuştur.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

A. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

İrade – Meclis-i Mahsus Evrakı

İrade – İmtiyazat ve Mukavelat Evrakı

Yıldız – Orman, Maadin ve Ziraat Nezareti Maruzatı Evrakı

B. Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

Resmî Yayınlar

C.H.F. Nizamnamesi ve Programı, T.B.M.M. Matbaası, Ankara 1931.

Resmî Cerîde

Resmî Gazete

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (TBMMTD)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerîdesi (TBMMZC)

Sürelî Yayınlar

Akşam,

Amme İdaresi Dergisi,

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,

Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,

Cumhuriyet,

Gazi Akademik Bakış,

History Studies,

İran Çalışmaları Dergisi,

Maden Tetkik ve Arama Dergisi (MTAD),

Milliyet,

SUTAD (Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi),

Tarih Okulu Dergisi,

Yeni Ulus,

Zafer

Kitaplar

BORATAV, Korkut, *100 Soruda Türkiye’de Devletçilik*, Gerçek Yayınevi, 1.Baskı, İstanbul 1974.

CERİD, Münir, *Petrol Emperyalizmi*, Başnur Matbaası, Ankara 1965.

Demokrat Parti Dönemi'nde Devletçilikten Kopuş Bağlamında Petrol Kanunu ve Amerika'nın Etkisi

- DURAND, Daniel, *Milletlerarası Petrol Politikası*, çev. Ahmet Angın, Kitapçılık Yayınları, İstanbul 1966.
- KARADAĞ, Raif Karadağ, *Petrol Fırtınası*, b.y.y. İstanbul 1969.
- KEPENEK, Yakup – Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, 12.Basım, İstanbul 2001.
- KURUÇ, Bilsay, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, C.1 (1929 – 1932), Ankara 1988.
- RİZVANOĞLU, Rıdvan H. *Petrolün Bizim ve yakınşarkın ekonomi-sosyal bünyesi üzerindeki tesirleri*, BCA, 30-1-0-0/73-465-11 (23.02.1954).
- TEZEL, Yahya S., *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923 – 1950)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1.Baskı, İstanbul 2015.
- TOKER, Metin Toker, *DP'nin Altın Yılları 1950 – 1954*, 1.Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara 1990.
- WALLERSTEIN, Immanuel, *Modern Dünya Sistemi*, C.1.-2., çev. Latif Boyacı, Bakış Yayınları, İstanbul 2005.

Kitap Bölümleri

- DEMİREL, Tanel, “Demokrat Parti”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce – Liberalizm*, C.7, İletişim Yayınları, 1.Baskı, İstanbul 2005, ss.480–529.
- ERDOĞAN, Mustafa, “Liberalizm ve Türkiye’deki Serüveni”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce – Liberalizm*, C.7, İletişim Yayınları, 1.Baskı, İstanbul 2005, ss.23–40.

Makaleler

- “Amerika elçisinin petrol siyasetimize dair demeci”, *Cumhuriyet*, 06.12.1952, S.10183.
- “Amerikadan istikraz”, *Akşam*, 19.01.1954, S.12678.
- “Amerikan Yardım Heyeti Başkanı Dayton’un demeci”, *Cumhuriyet*, 20.02.1954, S.10619.
- “Amerika’nın dış ekonomi siyaseti tesbit ediliyor”, *Zafer*, 11.01.1954, S.1714.
- “Başvekil ve Meclis Reisi birer nutuk söylediler”, *Cumhuriyet*, 13.12.1930, S.2372.
- “Bayar dün gece Las Vegasa hareket etti”, *Milliyet*, 11.02.1954, S.1352.
- “Bayarın, Amerikan basınına beyanatı”, *Milliyet*, 19.01.1954, S.1329.
- “Bayar’ın Petrol Siyasetimize dair sözleri”, *Zafer*, 11.02.1954, S.1772.
- BELGE, Burhan, “Yabancı sermayeyi ürkütmek istiyorlar”, *Zafer*, 15.01.1954, S.1718.
- “C.H. Partisi iktidara gelirse Petrol Kanununu yok farzedecek”, *Akşam*, 20.02.1954, S.12710.
- “Celal Bayar Long – Beach petrol tesislerini gezdi”, *Zafer*, 12.02.1954, S.1773.
- “Dayton’un beyanatı”, *Milliyet*, 20.02.1954, S.1361.
- “Dünya Petrol Haberleri”, *MTAD*, C.42–43, 1952, ss.199–347,
- ERİM, Nihat, “Petrol imtiyazı”, *Yeni Ulus*, 31.01.1954, S.47.
- ERİM, Nihat, “Petrolde Devlet Hissesi”, *Yeni Ulus*, 02.02.1954, S.49.

- ERTEM, Barış, “Türkiye – ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.12, S.21, 2009, ss. 377–397.
- FENİK, Mümtaz Faik Fenik, “Türk petrolüne karşı C.H.P. nin baltalanması”, *Zafer*, 19.02.1954, S.1780.
- “Halk Partisi, seçimlerde diğer partilerle işbirliğini düşünüyor”, *Cumhuriyet*, 27.02.1954, S.10626.
- “Halk Partisi ve petrol kanunu”, *Cumhuriyet*, 28.01.1954, S.10596.
- HAYKIR, Yavuz – Özkan Demir “6326 Sayılı Petrol Kanunu ve Demokrat Parti Dönemi Petrol Politikası”, *SUTAD (Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi)*, C.41, Bahar 2017, ss.251–269.
- HEPER, Metin, “Ekonomik ve Sosyal Gelişme Sürecinde Bürokrasi: Bir Tipoloji ve Bazı Düşünceler”, *Amme İdaresi Dergisi*, C.13, S.2, 1980, ss.73–77.
- “Irak’ın petrol siyaseti”, *Cumhuriyet*, 22.03.1951, S.9566.
- “İnönü dün C.H.P. nin toplantısında konuştu”, *Milliyet*, 14.04.1954, S.1414.
- “İnönü’nün İstanbul’da ilk seçim nutku”, *Akşam*, 14.04.1954, S.12763.
- “İşletmeler Vekili yeni petrol kanunu hakkında izahat verdi”, *Milliyet*, 06.01.1954, S.1316.
- “İşletmeler Vekilinin Petrol Kanunu hakkında izahatı”, *Milliyet*, 02.03.1954, S.1371.
- KUDUOĞLU, Alptuğ, “İran’da Musaddık Dönemi: 1951–1953”, *İran Çalışmaları Dergisi*, C.2, S.2, 2019, ss.37–62.
- “Madenlerimiz yabancı etkilerden kurtulacak”, *Cumhuriyet*, 21 Nisan 1971, S.16786.
- “Meclis dün Bayar’ın bir nutku ile açıldı”, *Milliyet*, 2 Kasım 1955, S.1961.
- MUTUK, Mahmut Rasim, “Türkiye Petrol Hamlesi ve Dünya Petrol Durumu”, *MTAD*, C.44–45, 1953, s.I–II.
- ÖZER, Sevilay, “Chester Projesi’nin Hâkimiyet-i Milliye Gazetesine Yansıması”, *History Studies*, Ortadoğu Özel Sayısı, 2010, ss.287–299.
- “Petrol”, *Akşam*, 07.02.1954, S.12697.
- “Petrol İşletme Kurumu kuruluyor”, *Cumhuriyet*, 07.12.1952, S.10184.
- “Petrol kanunu hakkında Celâl Bayarın görüşleri”, *Akşam*, 11.04.1954, S.12760.
- “Petrol kanunu ve Amerika”, *Milliyet*, 10.03.1954, S.1379.
- “Petrol kanunu ve Amerikan gazeteleri”, *Cumhuriyet*, 10.03.1954, S.10637.
- “Petrol Kanununa dair sitayışkâr neşriyat”, *Zafer*, 10.03.1954, S.1799.
- “Petrol kaynaklarımızın işletmeye açılması”, *Milliyet*, 29.10.1953, S.1247.
- “Petrol Politikası”, *Zafer*, 14.08.1950, S.359.
- “Petrol politikası ve muhalefet”, *Cumhuriyet*, 05.12.1952, S.10182.
- “Petrol siyasetimiz ve Amerika”, *Cumhuriyet*, 14.12.1952, S.10191.
- “Petrol Tasarısı”, *Akşam*, 20.02.1954, S.12710.

- “Petrol tasarısı”, *Akşam*, 27.02.1954, S.12717.
- “Petrol tasarısı”, *Akşam*, 02.03.1954, S.12720.
- “Petrol ve ortaklık”, *Akşam*, 08.03.1954, S.12726.
- “Petrollerimizden azamî bir istifade”, *Zafer*, 06.01.1954, S.1709.
- “Petrollerimizin işletilmesi”, *Milliyet*, 19.10.1953, S.1237.
- “Randall Raporu”, *Zafer*, 25.01.1954, S.1755.
- TAŞMAN, Cevat Eyüb, “Türkiye ve Petrol”, *MTAD*, C.8, 1937, ss.9-12.
- TAŞMAN, Cevat E., “Petrolün Türkiye’de Tarihçesi”, *MTAD*, C.39, 1949, ss.14–22.
- TEZEL, Yahya, “Birinci Büyük Millet Meclisi Anti-Emperyalist miydi? Chester Ayrıcalığı”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.25, S.4, 1970, ss.287–317.
- “Türk petrollerinin işletilmesi teşebbüsü”, *Cumhuriyet*, 29.10.1953, S.10505.
- “Türkiye büyük bir hamle yapmıştır”, *Zafer*, 13.01.1954, S.1716.
- “Türkiye Devrimizin harikasıdır”, *Zafer*, 29.01.1954, S.1759.
- “Türkiyemizde Petrol Arama Faaliyeti”, *Cumhuriyet*, 4 Mayıs 1958, S.12128.
- “Türkiye’nin iktisadî hamlesi takdir ediliyor”, *Zafer*, 07.01.1954, S.1710.
- “Türkiye’nin iktisadi siyaseti beyeniliyor”, *Milliyet*, 14.02.1953, S.995.
- “Türkiye’ye iktisadî yardım arttırılıyor”, *Zafer*, 25.02.1954, S.1786.
- YURTOĞLU, Nadir, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Petrol Arama Politikaları (1923–1950)”, *Gazi Akademik Bakış*, C.10, S.20, 2017, ss.145–168.
- YURTOĞLU, Nadir, “Demokrat Parti (DP) Döneminde Türkiye’de Petrol Arama Çalışmaları ve Petrol Politikaları (1950 – 1960)”, *Tarih Okulu Dergisi*, S.31, Eylül 2017, ss.131–172.
- “150 milyon sermayeli petrol şirketi kuruldu”, *Akşam*, 11.09.1954, S.12908.

Tezler

- BAŞGÜL, Fatih, *Osmanlı Coğrafyasında Petrol Alanları, Çıkartılması, İşletilmesi, İmtiyazları ve Ekonomide Değerlendirilmesi (1876–1914)*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2018.
- PEKTAŞ, Şerafettin, *Demokrat Parti Dönemi'nde Tarımdışı Alanlarda Çalışma Yaşamının Düzenlenmesi*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2006.
- BALLIKAYA, Atilla, *Muhammed Musaddık Döneminde İran'da Petrolün Millileştirilmesi ve 1953 Darbesi*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2019;
- TAŞPINAR, Hakan, *Amerika Birleşik Devletleri'nin Petrol Politikası – Ortadoğu Örneği – (1950–1990)*, (Pamukkale Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli 2009.